

ترجمهٔ فارسی

شرح الفیهٔ ابن مالک

[illegible]

وَفِعْلُ أَمْرٍ وَمُضِيٍّ بُنِيَا ۝ وَأَعْرَبُوا مُضَارِعًا إِنْ عَرِيَا

[illegible]

مِنْ نُونِ تَوْكِيدٍ مُبَاشِرٍ وَمِنْ ۝ نُونِ إِنَاثٍ كَيَرُعْنَ مَنْ فُتِنْ

[illegible]

وَكُلُّ حَرْفٍ مُسْتَحِقٌّ لِلْبِنَا ۝ وَالْأَصْلُ فِي الْمَبْنِيِّ أَنْ يُسَكَّنَا

[illegible]

وَمِنْهُ ذُو فَتْحٍ وَذُو كَسْرٍ وَضَمّ ۝ كَأَيْنَ أَمْسِ حَيْثُ وَالسَّاكِنُ كَمْ

[illegible]

وَالرَّفْعَ وَالنَّصْبَ اجْعَلَنْ إِعْرَابَا ۝ لِاسْمٍ وَفِعْلٍ نَحْوُ لَنْ أَهَابَا

[illegible]

وَالِاسْمُ قَدْ خُصِّصَ بِالْجَرِّ كَمَا ۝ قَدْ خُصِّصَ الْفِعْلُ بِأَنْ يَنْجَزِمَا

[illegible]

فَارْفَعْ بِضَمٍّ وَانْصِبَنْ فَتْحًا وَجُرّ ۝ كَسْرًا كَذِكْرُ اللهِ عَبْدَهُ يَسُرّ

[illegible]

وَاجْزِمْ بِتَسْكِينٍ وَغَيْرُ مَا ذُكِرْ ۝ يَنُوبُ نَحْوُ جَا أَخُو بَنِي نَمِرْ

[illegible]

وَارْفَعْ بِوَاوٍ وَانْصِبَنَّ بِالْأَلِفْ ۝ وَاجْرُرْ بِيَاءٍ مَا مِنَ الْأَسْمَا أَصِفْ

[illegible]

مِنْ ذَاكَ ذُو إِنْ صُحْبَةً أَبَانَا ۝ وَالْفَمُ حَيْثُ الْمِيمُ مِنْهُ بَانَا

[illegible]

أبٌ أخٌ حمٌ كذاك وهنُ ... والنقص في هذا الأخير أحسنُ

[illegible]

وفي أبٍ وتالييه يندر ... وقصرها من نقصهن أشهر

[illegible]

وشرط ذا الإعراب أن يضفن لا ... لليا كجا أخو أبيك ذا اعتلا

[illegible]

بالألف ارفع المثنى وكلا ... إذا بمضمر مضافا وصلا

[illegible]

كلتا كذاك اثنان واثنتان ... كابنين وابنتين يجريان

[illegible]

وتخلف اليا في جميعها الألف ... جرا ونصبا بعد فتح قد ألف

[illegible]

وارفع بواو وبيا اجرر وانصب ... سالم جمع عامر ومذنب

[illegible]

وشبه ذين وبه عشرونا ... وبابه ألحق والأهلونا

[illegible]

أولو وعالمون عليونا ... وأرضون شذ والسنونا

[illegible]

وبابه ومثل حين قد يرد ... ذا الباب وهو عند قوم يطرد

[illegible]

وَأَيُّ فِعْلٍ آخِرٌ مِنْهُ أَلِفْ ۞ أَوْ وَاوٌ أَوْ يَاءٌ فَمُعْتَلّاً عُرِفْ ۞

هر فعلی که آخر آن الف است یا واو یا یاء پس شناخته شده است حالکونی که معتل است یعنی فعل معتل آنست که آخر او واو ماقبل مضموم باشد چون یدعو یا یاء ماقبل مکسور چون یرمی یا الف ماقبل مفتوح چون یرضی

فَالْأَلِفَ انْوِ فِيهِ غَيْرَ الْجَزْمِ ۞ وَأَبْدِ نَصْبَ مَا كَيَدْعُو يَرْمِي ۞

معتل بالف را تقدیر کن در او غیر جزم یا را آن رفع و نصب است و ظاهر کن نصب فعلی را که همچو یدعو و یرمی باشد یعنی در آخر آن واو

وَالرَّفْعَ فِيهِمَا انْوِ وَاحْذِفْ جَازِمَا ۞ ثَلَاثَهُنَّ تَقْضِ حُكْماً لَازِمَا ۞

رفع را تقدیر کن در یدعو و یرمی و حذف کن در حالت جزمی آخر این سه فعل را و اگر چنین کردی قضای حکم لازم که اجرای کلام است بر وفق لغت عرب کرده و حاصل این بیت اینست که رفع مقدر است در حروف ثلث که آن الف و یاء و واو است از برای ثقل ضمه و جزم ظاهر میشود در حروف ثلثه بحذف حروف و نصب ظاهر میشود در مثل یدعو و یرمی از برای خفت فتحه و مقدر است در مثل یرضی چه الف اصلا قابل حرکت نیست چون یدعو لن یدعو و لم یدع و یرمی و لن یرمی و لم یرم و یرضی و لن یرضی و لم یرض

النكرة والمعرفة

نَكِرَةٌ قَابِلُ أَلْ مُؤَثِّرَا ۞ أَوْ وَاقِعٌ مَوْقِعَ مَا قَدْ ذُكِرَا ۞

نکره اسمی است که قابل الف لام تعریف باشد در حالتی که آن الف و لام ذی اثر تا ثیر کند یعنی او را معرفه کند چون رجل که بدخول الف لام معرفه میشود و بقید مؤثر احتراز شد از اعلامی که الف و لام داخل ایشان شود و مؤثر نیست چون العباس و الحارث یا واقع شود در موقع اسمی که آن اسم قابل الف لام باشد چون ذو که آن قابل الف لام نیست اما بمعنی صاحب است و صاحب قابل الف لام هست

وَغَيْرُهُ مَعْرِفَةٌ كَهُمْ وَذِي ۞ وَهِنْدَ وَابْنِي وَالْغُلَامِ وَالَّذِي ۞

غیر اسم مذکور معرفه است مثل هم یعنی مضمرات و مثل ذی یعنی اسمای اشاره و مثل هند یعنی علم و مثل ابنی یعنی مضاف و مثل الغلام یعنی معرف بلام و مثل الذی یعنی اسمای موصوله و مجموع این شش قسم است

فَمَا لِذِي غَيْبَةٍ أَوْ حُضُورِ ۞ كَأَنْتَ وَهُوَ سَمِّ بِالضَّمِيرِ ۞

بنام چیزی را که از برای صاحب غیبت باشد چون هو یا صاحب حضور متکلم و مخاطب است چه هردو حاضر اند چون انا و انت بضمیر

وَذُو اتِّصَالٍ مِنْهُ مَا لَا يُبْتَدَا ۞ وَلَا يَلِي إِلَّا اخْتِيَاراً أَبَدَا ۞

صاحب اتصال از ضمیر آنچنان چیزیست که ابتدا با و نتوان کرد و در پی الا در حالت اختیار واقع نشود هرگز پس نتوان گفت که و الاک و قید اختیار بواسطه آنست که در ضرورت شعری وارد شده مثل قول شاعر اعوذ برب العرش من فئة بغت علیّ فما لی عوض الاه ناصر

وَالْكَافِ مِنِ ابْنِي أَكْرَمَكْ ۞ وَالْيَاءِ وَالْهَا مِنْ سَلِيهِ مَا مَلَكْ ۞

آن ضمیر متصلی که ابتدا کرده نمیشود باو و در پی الا واقع نمیشود مثل یا و کاف است از ابنی اکرمک و مثل یا و ها است از سلیه

وَكُلُّ مُضْمَرٍ لَهُ الْبِنَا يَجِبْ ۞ وَلَفْظُ مَا جُرَّ كَلَفْظِ مَا نُصِبْ ۞

هر ضمیری بنای او واجبست و لفظ مجرور همچو لفظ منصوبست یعنی هر ضمیر متصلی که صلاحیت نصب دارد صلاحیت جر نیز دارد چون اتنی و انک و بی و بک و به بدانکه مبنی بودن ضمایر از برای مشابهت بحروفست در جمود یعنی در عدم تصرف چرا که ضمایر مصغر و منسوب و تثنیه و جمع نمیشوند چنانکه حروف

لِلرَّفْعِ وَالنَّصْبِ وَجَرٍّ نَا صَلَحْ ۞ كَاعْرِفْ بِنَا فَإِنَّنَا نِلْنَا الْمِنَحْ ۞

نا صلاحیت دارد از برای رفع چون نلنا و از برای نصب چون اننا و از برای جر چون بنا و از این دو بیت ظاهر شد که بعضی از ضمایر مشترک اند میان نصب و جر و بعضی مشترک اند میان الثلث رفع و نصب و جر

وَأَلِفٌ وَالْوَاوُ وَالنُّونُ لِمَا ۞ غَابَ وَغَيْرِهِ كَقَامَا وَاعْلَمَا

الف و واو و نون که ضمایر مرفوع متصلند ثابت‌اند از برای غایب انجو قاما قاموا قامت و از برای غیر غایب و مراد بغیر غایب اینجا مخاطب است چه این ضمایر ثلثه از برای متکلم نمی‌باشد چون اعلما اعلموا اعلمی که هر سه ضمیر مخاطب‌اند

وَمِنْ ضَمِيرِ الرَّفْعِ مَا يَسْتَتِرُ ۞ كَافْعَلْ أُوَافِقْ نَغْتَبِطْ إِذْ تَشْكُرُ

وَذُو ارْتِفَاعٍ وَانْفِصَالٍ أَنَا هُوْ ۞ وَأَنْتَ وَالْفُرُوعُ لَا تَشْتَبِهْ

وَذُو انْتِصَابٍ فِي انْفِصَالٍ جُعِلَا ۞ إِيَّايَ وَالتَّفْرِيعُ لَيْسَ مُشْكِلَا

وَفِي اخْتِيَارٍ لَا يَجِيءُ الْمُنْفَصِلْ ۞ إِذَا تَأَتَّى أَنْ يَجِيءَ الْمُتَّصِلْ

وَصِلْ أَوِ افْصِلْ هَاءَ سَلْنِيهِ وَمَا ۞ أَشْبَهَهُ فِي كُنْتُهُ الْخُلْفُ انْتَمَى

متصل خواهی بیار یا منفصل هاء سلنیه را و هر چه مشابهت دارد با او و مراد بهاء سلنیه مفعول دوم فعلیست که متعدی بدو مفعول شود و هر دو ضمیر باشند و مفعول ثانی در اصل خبر مبتدا نباشد پس میتوان گفت سلنیه و سلنی ایاه و مشابه او مثل اعطیتکه که جایز است در او اعطیتک ایاه و خلاف ظاهر شده در میان قوم در کنته یعنی در خبر افعال ناقصه هرگاه ضمیر باشد چه اتصال و انفصال او جایز است و اختلاف در مختار است نزد هم و مختار مصنف اتصال است و مختار سیبویه انفصال چون کنته و کنت ایاه

كَذَاكَ خِلْتَنِيهِ وَاتِّصَالَا ۞ أَخْتَارُ غَيْرِي اخْتَارَ الِانْفِصَالَا

وَقَدِّمِ الْأَخَصَّ فِي اتِّصَالِ ۞ وَقَدِّمَنْ مَا شِئْتَ فِي انْفِصَالِ

وَفِي اتِّحَادِ الرُّتْبَةِ الْزَمْ فَصْلَا ۞ وَقَدْ يُبِيحُ الْغَيْبُ فِيهِ وَصْلَا

وَقَبْلَ يَا النَّفْسِ مَعَ الْفِعْلِ الْتُزِمْ ۞ نُونُ وِقَايَةٍ وَلَيْسِي قَدْ نُظِمْ

ووضعوا لبعض الاجناس علم ... كعلم الاشخاص لفظا وهو عم

من ذاك ام عريط للعقرب ... وهكذا ثعالة للثعلب

ومثله برة للمبرة ... كذا فجار علم للفجرة

الاشارة

بذا لمفرد مذكر اشر ... بذي وذه تي تا على الانثى اقتصر

وذان تان للمثنى المرتفع ... وفي سواه ذين تين اذكر تطع

وباولى اشر لجمع مطلقا ... والمد اولى ولدى البعد انطقا

بالكاف حرفا دون لام او معه ... واللام ان قدمت ها ممتنعه

وبهنا او ههنا اشر الى ... داني المكان وبه الكاف صلا

في البعد او بثم فه او هنا ... او بهنالك انطقن او هنا

الموصول

موصول الاسماء الذي الانثى التي ... واليا اذا ما ثنيا لا تثبت

بل ما تليه أوله العلامة ... والنون إن تشدد فلا ملامة

والنون من ذين وتين شددا ... أيضا وتعويض بذاك قصدا

جمع الذي الألى الذين مطلقا ... وبعضهم بالواو رفعا نطقا

باللات واللاء التي قد جمعا ... واللاء كالذين نزرا وقعا

ومن وما وأل تساوي ما ذكر ... وهكذا ذو عند طيئ شهر

وكالتي أيضا لديهم ذات ... وموضع اللاتي أتى ذوات

ومثل ماذا بعد ما استفهام ... أو من إذا لم تلغ في الكلام

وكلها يلزم بعده صلة ... على ضمير لائق مشتملة

وجملة أو شبهها الذي وصل ... به كمن عندي الذي ابنه كفل

وصفة صريحة صلة أل ... وكونها بمعرب الأفعال قل

[illegible]

وبعض الأعلام عليه دخلا ... للمح ما قد كان عنه نقلا

[illegible]

كالفضل والحارث والنعمان ... فذكر ذا وحذفه سيان

[illegible]

وقد يصير علما بالغلبة ... مضاف او مصحوب ال كالعقبة

[illegible]

وحذف ال ذي ان تناد او تضف ... اوجب وفي غيرهما قد تنحذف

[illegible]

المبتدا والخبر

[illegible]

مبتدأ زيد وعاذر خبر ... ان قلت زيد عاذر من اعتذر

[illegible]

وأول مبتدأ والثاني ... فاعل اغنى في أسار ذان

[illegible]

وقس وكاستفهام النفي وقد ... يجوز نحو فائز اولو الرشد

[illegible]

والثان مبتدا وذا الوصف خبر ... ان في سوى الافراد طبقا استقر

[illegible]

ورفعوا مبتدأ بالابتدا ... كذاك رفع خبر بالمبتدا

[illegible]

والخبر الجزء المتم الفائدة ... كالله بر والايادي شاهدة

[illegible]

ومفرداً يأتي ويأتي جملة ... حاوية معنى الذي سيقت له

وإن تكن إياه معنى اكتفى ... بها كنطقي الله حسبي وكفى

والمفرد الجامد فارغ وإن ... يشتق فهو ذو ضمير مستكن

وأبرزنه مطلقا حيث تلا ... ما ليس معناه له محصلا

وأخبروا بظرف أو بحرف جر ... ناوين معنى كائن أو استقر

ولا يكون اسم زمان خبرا ... عن جثة وإن يفد فأخبرا

ولا يجوز الابتدا بالنكرة ... ما لم تفد كعند زيد نمرة

وهل فتى فيكم فما خل لنا ... ورجل من الكرام عندنا

ورغبة في الخير خير وعمل ... بر يزين وليقس ما لم يقل

والأصل في الأخبار أن تؤخرا ... وجوزوا التقديم إذ لا ضررا

فامنعه حين يستوي الجزآن ... عرفا ونكرا عادمي بيان

كذا اذا ما الفعل كان الخبرا ... او قصد استعماله منحصرا

او كان مسندا لذي لام ابتدا ... او لازم الصدر كمن لي منجدا

بوده باشد خبر مسند بصاحب لام ابتدا نحو لزيد قائم كه تقديم زيد مصدر بلام ابتدا بر قائم واجبست

يا بوده باشد خبر مسند بمبتدائى كه تقاضاى صدر كلام كند مثل من لي منجدا چه من متضمن معنى استفهام ...

ونحو عندي درهم ولي وطر ... ملتزم فيه تقدم الخبر

كذا اذا عاد عليه مضمر ... مما به عنه مبينا يخبر

كذا اذا يستوجب التصديرا ... كاين من علمته نصيرا

وخبر المحصور قدم ابدا ... كما لنا الا اتباع احمدا

وحذف ما يعلم جائز كما ... تقول زيد بعد من عندكما

وفي جواب كيف زيد قل دنف ... فزيد استغني عنه اذ عرف

وبعد لولا غالبا حذف الخبر ... حتم وفي نص يمين ذا استقر

وبعد واو عيّنت مفهوم مع ٭ كمثل كل صانع وما صنع

وقبل حال لا يكون خبرا ٭ عن الذي خبره قد أضمرا

كضربي العبد مسيئا وأتم ٭ تبييني الحق منوطا بالحكم

فأخبروا باثنين أو بأكثرا ٭ عن واحد كهم سراة شعرا

كان وأخواتها

ترفع كان المبتدا اسما والخبر ٭ تنصبه ككان سيدا عمر

ككان ظل بات أضحى أصبحا ٭ أمسى وصار ليس زال برحا

فتئ وانفك وهذي الأربعه ٭ لشبه نفي أو لنفي متبعه

ومثل كان دام مسبوقا بما ٭ كأعط ما دمت مصيبا درهما

وغير ماض مثله قد عملا ٭ إن كان غير الماض منه استعملا

وفي جميعها توسط الخبر ٭ أجز وكل سبقه دام حظر

وَسَبْقَ حَرْفِ جَرٍّ اوْ ظَرْفٍ كَمَا ... بِي أَنْتَ مَعْنِيًّا أَجَازَ الْعُلَمَا

[illegible]

وَرَفْعَ مَعْطُوفٍ بِلَكِنْ أَوْ بِبَلْ ... مِنْ بَعْدِ مَنْصُوبٍ بِمَا الْزَمْ حَيْثُ حَلّ

[illegible]

وَبَعْدَ مَا وَلَيْسَ جَرَّ الْبَا الْخَبَرْ ... وَبَعْدَ لَا وَنَفْيِ كَانَ قَدْ يُجَرّ

[illegible]

فِي النَّكِرَاتِ أُعْمِلَتْ كَلَيْسَ لَا ... وَقَدْ تَلِي لَاتَ وَإِنْ ذَا الْعَمَلَا

[illegible]

وَمَا لِلَاتَ فِي سِوَى حِينٍ عَمَلْ ... وَحَذْفُ ذِي الرَّفْعِ فَشَا وَالْعَكْسُ قَلّ

[illegible]

كَكَانَ كَادَ وَعَسَى لَكِنْ نَدَرْ ... غَيْرُ مُضَارِعٍ لِهَذَيْنِ خَبَرْ

[illegible]

وَكَوْنُهُ بِدُونِ أَنْ بَعْدَ عَسَى ... نَزْرٌ وَكَادَ الأَمْرُ فِيهِ عُكِسَا

[illegible]

وَكَعَسَى حَرَى وَلَكِنْ جُعِلَا ... خَبَرُهَا حَتْمًا بِأَنْ مُتَّصِلَا

[illegible]

وَأَلْزَمُوا اخْلَوْلَقَ أَنْ مِثْلَ حَرَى ... وَبَعْدَ أَوْشَكَ انْتِفَا أَنْ نَزُرَا

[illegible]

وَمِثْلُ كَادَ فِي الأَصَحِّ كَرَبَا ... وَتَرْكُ أَنْ مَعْ ذِي الشُّرُوعِ وَجَبَا

[illegible]

كَأَنْشَأَ السَّائِقُ يَحْدُو وَطَفِقْ ... كَذَا جَعَلْتُ وَأَخَذْتُ وَعَلِقْ

وَاسْتَعْمَلُوا مُضَارِعًا لِأَوْشَكَا ... وَكَادَ لَا غَيْرُ وَزَادُوا مُوشِكَا

بَعْدَ عَسَى اخْلَوْلَقَ أَوْشَكَ قَدْ يَرِدْ ... غِنًى بِأَنْ يَفْعَلَ عَنْ ثَانٍ فُقِدْ

وَجَرِّدَنْ عَسَى أَوِ ارْفَعْ مُضْمَرَا ... بِهَا إِذَا اسْمٌ قَبْلَهَا قَدْ ذُكِرَا

وَالْفَتْحَ وَالْكَسْرَ أَجِزْ فِي السِّينِ مِنْ ... نَحْوِ عَسَيْتُ وَانْتِقَا الْفَتْحِ زُكِنْ

لِإِنَّ أَنَّ لَيْتَ لَكِنَّ لَعَلّْ ... كَأَنَّ عَكْسُ مَا لِكَانَ مِنْ عَمَلْ

كَإِنَّ زَيْدًا عَالِمٌ بِأَنِّي ... كُفْءٌ وَلَكِنَّ ابْنَهُ ذُو ضِغْنِ

وَرَاعِ ذَا التَّرْتِيبَ إِلَّا فِي الَّذِي ... كَلَيْتَ فِيهَا أَوْ هُنَا غَيْرَ الْبَذِي

وَهَمْزَ إِنَّ افْتَحْ لِسَدِّ مَصْدَرِ ... مَسَدَّهَا وَفِي سِوَى ذَاكَ اكْسِرِ

فَاكْسِرْ فِي الِابْتِدَا وَفِي بَدْءِ صِلَةْ ... وَحَيْثُ إِنَّ لِيَمِينٍ مُكْمِلَةْ

وَأُلْحِقَتْ بِإِنَّ لٰكِنَّ وَأَنّ ۞ مِنْ دُونِ لَيْتَ وَلَعَلَّ وَكَأَنّ

وَخُفِّفَتْ إِنَّ فَقَلَّ الْعَمَلُ ۞ وَتَلْزَمُ اللَّامُ إِذَا مَا تُهْمَلُ

وَرُبَّمَا اسْتُغْنِيَ عَنْهَا إِنْ بَدَا ۞ مَا نَاطِقٌ أَرَادَهُ مُعْتَمِدَا

وَالْفِعْلُ إِنْ لَمْ يَكُ نَاسِخًا فَلَا ۞ تُلْفِيهِ غَالِبًا بِإِنْ ذِي مُوصَلَا

وَإِنْ تُخَفَّفْ أَنَّ فَاسْمُهَا اسْتَكَنّ ۞ وَالْخَبَرَ اجْعَلْ جُمْلَةً مِنْ بَعْدِ أَنّ

وَإِنْ يَكُنْ فِعْلًا وَلَمْ يَكُنْ دُعَا ۞ وَلَمْ يَكُنْ تَصْرِيفُهُ مُمْتَنِعَا

فَالْأَحْسَنُ الْفَصْلُ بِقَدْ أَوْ نَفْيٍ اَوْ ۞ تَنْفِيسٍ اَوْ لَوْ وَقَلِيلٌ ذِكْرُ لَوْ

وَخُفِّفَتْ كَأَنَّ أَيْضًا فَنُوِي ۞ مَنْصُوبُهَا وَثَابِتًا أَيْضًا رُوِي

لا التي لنفي الجنس

عَمَلَ إِنَّ اجْعَلْ لِلَا فِي نَكِرَهْ ۞ مُفْرَدَةً جَاءَتْكَ أَوْ مُكَرَّرَهْ

فَانْصِبْ بِهَا مُضَافًا اَوْ مُضَارِعَهْ ۞ وَبَعْدَ ذَاكَ الْخَبَرَ اذْكُرْ رَافِعَهْ

وَرَكِّبِ الْمُفْرَدَ فَاتِحًا كَلَا ... حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ وَالثَّانِي اجْعَلَا

مَرْفُوعًا أَوْ مَنْصُوبًا أَوْ مُرَكَّبَا ... وَإِنْ رَفَعْتَ أَوَّلًا لَا تَنْصِبَا

وَمُفْرَدًا نَعْتًا لِمَبْنِيٍّ يَلِي ... فَافْتَحْ أَوِ انْصِبَنْ أَوِ ارْفَعْ تَعْدِلِ

وَغَيْرَ مَا يَلِي وَغَيْرَ الْمُفْرَدِ ... لَا تَبْنِ وَانْصِبْهُ أَوِ الرَّفْعَ اقْصِدِ

وَالْعَطْفُ إِنْ لَمْ تَتَكَرَّرْ لَا احْكُمَا ... لَهُ بِمَا لِلنَّعْتِ ذِي الْفَصْلِ انْتَمَى

وَأَعْطِ لَا مَعَ هَمْزَةِ اسْتِفْهَامِ ... مَا تَسْتَحِقُّ دُونَ الِاسْتِفْهَامِ

وَشَاعَ فِي ذَا الْبَابِ إِسْقَاطُ الْخَبَرْ ... إِذَا الْمُرَادُ مَعْ سُقُوطِهِ ظَهَرْ

ظن وأخواتها

انْصِبْ بِفِعْلِ الْقَلْبِ جُزْأَيِ ابْتِدَا ... أَعْنِي رَأَى خَالَ عَلِمْتُ وَجَدَا

ظَنَّ حَسِبْتُ وَزَعَمْتُ مَعَ عَدْ ... حَجَا دَرَى وَجَعَلَ اللَّذْ كَاعْتَقَدْ

وَهَبْ تَعَلَّمْ وَالَّتِي كَصَيَّرَا ... أَيْضًا بِهَا انْصِبْ مُبْتَدًا وَخَبَرَا

وَأَجْرِ الْقَوْلَ كَظَنٍّ مُطْلَقَا ... عِنْدَ سُلَيْمٍ نَحْوُ قُلْ ذَا مُشْفِقَا

[illegible]

إِلَى ثَلَاثَةٍ رَأَى وَعَلِمَا ... عَدَّوْا إِذَا صَارَا أَرَى وَأَعْلَمَا

[illegible]

وَمَا لِمَفْعُولَيْ عَلِمْتُ مُطْلَقَا ... لِلثَّانِ وَالثَّالِثِ أَيْضًا حُقِّقَا

[illegible]

وَإِنْ تَعَدَّيَا لِوَاحِدٍ بِلَا ... هَمْزٍ فَلِاثْنَيْنِ بِهِ تَوَصَّلَا

[illegible]

وَالثَّانِ مِنْهُمَا كَثَانِي اثْنَيْ كَسَا ... فَهْوَ بِهِ فِي كُلِّ حُكْمٍ ذُو ائْتِسَا

وَكَأَرَى السَّابِقِ نَبَّا أَخْبَرَا ... حَدَّثَ أَنْبَأَ كَذَاكَ خَبَّرَا

[illegible]

الْفَاعِلُ الَّذِي كَمَرْفُوعَيْ أَتَى ... زَيْدٌ مُنِيرًا وَجْهُهُ نِعْمَ الْفَتَى

[illegible]

وَبَعْدَ فِعْلٍ فَاعِلٌ فَإِنْ ظَهَرْ ... فَهْوَ وَإِلَّا فَضَمِيرٌ اسْتَتَرْ

[illegible]

وَجَرِّدِ الْفِعْلَ إِذَا مَا أُسْنِدَا ... لِاثْنَيْنِ أَوْ جَمْعٍ كَفَازَ الشُّهَدَا

[illegible]

وَقَدْ يُقَالُ سَعِدَا وَسَعِدُوا ... وَالْفِعْلُ لِلظَّاهِرِ بَعْدُ مُسْنَدُ

[illegible]

[illegible]

وَيَرْفَعُ الفَاعِلَ فِعْلٌ أُضْمِرَا ... كَمِثْلِ زَيْدٌ فِي جَوَابِ مَنْ قَرَا

[illegible]

وَتَاءُ تَأْنِيثٍ تَلِي المَاضِي إِذَا ... كَانَ لِأُنْثَى كَأَبَتْ هِنْدُ الأَذَى

[illegible]

وَإِنَّمَا تَلْزَمُ فِعْلَ مُضْمَرِ ... مُتَّصِلٍ أَوْ مُفْهِمٍ ذَاتَ حِرِ

[illegible]

وَقَدْ يُبِيحُ الفَصْلُ تَرْكَ التَّاءِ فِي ... نَحْوِ أَتَى القَاضِيَ بِنْتُ الوَاقِفِ

[illegible]

وَالحَذْفُ مَعْ فَصْلٍ بِإِلَّا فُضِّلَا ... كَمَا زَكَا إِلَّا فَتَاةُ ابْنِ العَلَا

[illegible]

وَالحَذْفُ قَدْ يَأْتِي بِلَا فَصْلٍ وَمَعْ ... ضَمِيرِ ذِي المَجَازِ فِي شِعْرٍ وَقَعْ

[illegible]

وَالتَّاءُ مَعْ جَمْعٍ سِوَى السَّالِمِ مِنْ ... مُذَكَّرٍ كَالتَّاءِ مَعْ إِحْدَى اللَّبِنْ

[illegible]

وَالحَذْفَ فِي نِعْمَ الفَتَاةُ اسْتَحْسَنُوا ... لِأَنَّ قَصْدَ الجِنْسِ فِيهِ بَيِّنُ

[illegible]

وَالأَصْلُ فِي الفَاعِلِ أَنْ يَتَّصِلَا ... وَالأَصْلُ فِي المَفْعُولِ أَنْ يَنْفَصِلَا

[illegible]

وَقَدْ يُجَاءُ بِخِلَافِ الأَصْلِ ... وَقَدْ يَجِي المَفْعُولُ قَبْلَ الفِعْلِ

وما لفا باع لما العين تلي ... في اختار وانقاد وشبه ينجلي

[illegible]

وقابل من ظرف او من مصدر ... او حرف جر بنيابة حري

[illegible]

ولا ينوب بعض هذي إن وجد ... في اللفظ مفعول به وقد يرد

[illegible]

وباتفاق قد ينوب الثان من ... باب كسا فيما التباسه أمن

[illegible]

في باب ظن وأرى المنع اشتهر ... ولا أرى منعا اذا القصد ظهر

[illegible]

وما سوى النائب مما علقا ... بالرافع النصب له محققا

[illegible]

اشتغال العامل عن المعمول

إن مضمر اسم سابق فعلا شغل ... عنه بنصب لفظه او المحل

[illegible]

فالسابق انصبه بفعل أضمرا ... حتما موافق لما قد أظهرا

[illegible]

والنصب حتم إن تلا السابق ما ... يختص بالفعل كإن وحيثما

[illegible]

وإن تلا السابق ما بالابتدا ... يختص فالرفع التزمه أبدا

[illegible]

كذا إذا الفعل تلا ما لن يرد ... ما قبل معمولا لما بعد وجد

[illegible]

واختير نصب قبل فعل ذي طلب ... وبعد ما إيلاؤه الفعل غلب

[illegible]

وبعد عاطف بلا فصل على ... معمول فعل مستقر أولا

[illegible]

وإن تلا المعطوف فعلا مخبرا ... به عن اسم فاعطفن مخيرا

[illegible]

والرفع في غير الذي مر رجح ... فما أبيح افعل ودع ما لم يبح

[illegible]

وفصل مشغول بحرف جر ... أو بإضافة كوصل يجري

[illegible]

وسو في ذا الباب وصفا ذا عمل ... بالفعل إن لم يك مانع حصل

[illegible]

وعلقة حاصلة بتابع ... كعلقة بنفس الاسم الواقع

[illegible]

علامة الفعل المعدى أن تصل ... ها غير مصدر به نحو عمل

[illegible]

فانصب به مفعوله إن لم ينب ... عن فاعل نحو تدبرت الكتب

پس نصب ده بفعل متعدی مفعول او را اگر نایب قائم مقام فاعل نباشد چه اگر نایب فاعل باشد مرفوع خواهد بود
بنیابت نحو تدبرت الكتب که کتب منصوبست بمفعولیت [illegible]

وَالثَّانِ أَوْلَى عِنْدَ أَهْلِ الْبَصْرَهْ ۞ وَاخْتَارَ عَكْسًا غَيْرُهُمْ ذَا أُسْرَهْ

[illegible]

وَأَعْمِلِ الْمُهْمَلَ فِي ضَمِيرِ مَا ۞ تَنَازَعَاهُ وَالْتَزِمْ مَا الْتُزِمَا

[illegible]

كَيُحْسِنَانِ وَيُسِيءُ ابْنَاكَا ۞ وَقَدْ بَغَى وَاعْتَدَيَا عَبْدَاكَا

[illegible]

وَلَا تَجِئْ مَعْ أَوَّلٍ قَدْ أُهْمِلَا ۞ بِمُضْمَرٍ لِغَيْرِ رَفْعٍ أُوهِلَا

[illegible]

بَلْ حَذْفَهُ الْزَمْ إِنْ يَكُنْ غَيْرَ خَبَرْ ۞ وَأَخِّرَنْهُ إِنْ يَكُنْ هُوَ الْخَبَرْ

[illegible]

وَأَظْهِرِ انْ يَكُنْ ضَمِيرٌ خَبَرَا ۞ لِغَيْرِ مَا يُطَابِقُ الْمُفَسِّرَا

[illegible]

نَحْوُ أَظُنُّ وَيَظُنَّانِي أَخَا ۞ زَيْدًا وَعَمْرًا أَخَوَيْنِ فِي الرَّخَا

[illegible]

المفعول المطلق

[illegible]

الْمَصْدَرُ اسْمُ مَا سِوَى الزَّمَانِ مِنْ ۞ مَدْلُولَيِ الْفِعْلِ كَأَمْنٍ مِنْ أَمِنْ

[illegible]

بِمِثْلِهِ أَوْ فِعْلٍ أَوْ وَصْفٍ نُصِبْ ۞ وَكَوْنُهُ أَصْلًا لِهَذَيْنِ انْتُخِبْ

[illegible]

تَوْكِيدًا اَوْ نَوْعًا يُبِينُ أَوْ عَدَدْ ۞ كَسِرْتُ سَيْرَتَيْنِ سَيْرَ ذِي رَشَدْ

[illegible]

وقد ينوب عنه ما عليه دل ... كجد كل الجد وافرح الجذل

وما لتوكيد فوحد ابدا ... وثن واجمع غيره وافردا

وحذف عامل المؤكد امتنع ... وفي سواه لدليل متسع

والحذف حتم مع آت بدلا ... من فعله كندلا اللذ كاندلا

وما لتفصيل كاما منا ... عامله يحذف حيث عنا

كذا مكرر وذو حصر ورد ... نائب فعل لاسم عين استند

ومنه ما يدعونه مؤكدا ... لنفسه او غيره فالمبتدا

نحو له علي الف عرفا ... والثان كابني انت حقا صرفا

كذاك ذو التشبيه بعد جمله ... كلي بكا بكاء ذات عضله

ينصب مفعولا له المصدر ان ... ابان تعليلا كجد شكرا ودن

وَغَيْرُ ذِي التَّصَرُّفِ الَّذِي لَزِمْ ظَرْفِيَّةً أَوْ شِبْهَهَا مِنَ الْكَلِمْ

وَقَدْ يَنُوبُ عَنْ مَكَانٍ مَصْدَرُ وَذَاكَ فِي ظَرْفِ الزَّمَانِ يَكْثُرُ

يُنْصَبُ تَالِي الْوَاوِ مَفْعُولاً مَعَهْ فِي نَحْوِ سِيرِي وَالطَّرِيقَ مُسْرِعَهْ

بِمَا مِنَ الْفِعْلِ وَشِبْهِهِ سَبَقْ ذَا النَّصْبُ لَا بِالْوَاوِ فِي الْقَوْلِ الْأَحَقّ

وَبَعْدَ مَا اسْتِفْهَامٍ اَوْ كَيْفَ نَصَبْ بِفِعْلِ كَوْنٍ مُضْمَرٍ بَعْضُ الْعَرَبْ

والعطف

وَالْعَطْفُ إِنْ يُمْكِنْ بِلَا ضَعْفٍ أَحَقّ وَالنَّصْبُ مُخْتَارٌ لَدَى ضَعْفِ النَّسَقْ

وَالنَّصْبُ إِنْ لَمْ يَجُزِ الْعَطْفُ يَجِبْ أَوِ اعْتَقِدْ إِضْمَارَ عَامِلٍ تُصِبْ

مَا اسْتَثْنَتِ الَّا مَعْ تَمَامٍ يَنْتَصِبْ وَبَعْدَ نَفْيٍ أَوْ كَنَفْيٍ انْتُخِبْ

إِتْبَاعُ مَا اتَّصَلَ وَانْصِبْ مَا انْقَطَعْ وَعَنْ تَمِيمٍ فِيهِ إِبْدَالٌ وَقَعْ

وَغَيْرُ نَصْبِ سَابِقٍ فِي النَّفْيِ قَدْ

يأتي ولكن نصبه اختر إن ورد

وإن يفرغ سابق إلا لما بعد يكن كما لو إلا عدما

وألغ إلا ذات توكيد كلا تمرر بهم إلا الفتى إلا العلا

وإن تكرر لا لتوكيد فمع تفريغ التأثير بالعامل دع

في واحد مما بإلا استثني وليس عن نصب سواه مغني

ودون تفريغ مع التقدم نصب الجميع احكم به والتزم

وانصب لتأخير وجئ بواحد منها كما لو كان دون زائد

كلم يفوا إلا امرؤ إلا علي وحكمها في القصد حكم الأول

واستثن مجرورا بغير معربا بما لمستثنى بإلا نسبا

ولسوى سوى سواء اجعلا على الأصح ما لغير جعلا

وَلَمْ يُنَكَّرْ غَالِبًا ذُو الْحَالِ إِنْ ... لَمْ يَتَأَخَّرْ أَوْ يُخَصَّصْ أَوْ يَبِنْ

مِنْ بَعْدِ نَفْيٍ أَوْ مُضَاهِيهِ كَلَا ... يَبْغِ امْرُؤٌ عَلَى امْرِئٍ مُسْتَسْهِلَا

وَسَبْقَ حَالٍ مَا بِحَرْفٍ جُرَّ قَدْ ... أَبَوْا وَلَا أَمْنَعُهُ فَقَدْ وَرَدْ

وَلَا تُجِزْ حَالًا مِنَ الْمُضَافِ لَهْ ... إِلَّا إِذَا اقْتَضَى الْمُضَافُ عَمَلَهْ

أَوْ كَانَ جُزْءَ مَا لَهُ أُضِيفَا ... أَوْ مِثْلَ جُزْئِهِ فَلَا تَحِيفَا

وَالْحَالُ إِنْ يُنْصَبْ بِفِعْلٍ صُرِّفَا ... أَوْ صِفَةٍ أَشْبَهَتِ الْمُصَرَّفَا

فَجَائِزٌ تَقْدِيمُهُ كَمُسْرِعَا ... ذَا رَاحِلٌ وَمُخْلِصًا زَيْدٌ دَعَا

وَعَامِلٌ ضُمِّنَ مَعْنَى الْفِعْلِ لَا ... حُرُوفَهُ مُؤَخَّرًا لَنْ يَعْمَلَا

كَتِلْكَ لَيْتَ وَكَأَنَّ وَنَدَرْ ... نَحْوُ سَعِيدٌ مُسْتَقِرًّا فِي هَجَرْ

وَنَحْوُ زَيْدٌ مُفْرَدًا أَنْفَعُ مِنْ ... عَمْرٍو مُعَانًا مُسْتَجَازٌ لَنْ يَهِنْ

والحال قد يجيء ذا تعدد ... لمفرد فاعلم وغير مفرد

وعامل الحال بها قد أكدا ... في نحو لا تعث في الأرض مفسدا

وإن تؤكد جملة فمضمر ... عاملها ولفظها يؤخر

وموضع الحال تجيء جملة ... كجاء زيد وهو ناو رحلة

وذات بدء بمضارع ثبت ... حوت ضميرا ومن الواو خلت

وذات واو وبعدها انو مبتدا ... له المضارع اجعلن مسندا

وجملة الحال سوى ما قدما ... بواو او بمضمر او بهما

والحال قد يحذف ما فيها عمل ... وبعض ما يحذف ذكره حظل

التمييز

اسم بمعنى من مبين نكره ... ينصب تمييزا بما قد فسره

كشبر أرضا وقفيز برا ... ومنوين عسلا وتمرا

وما رووا من نحو ربه فتى * نزر كذا كها ونحوه أتى

[illegible]

بعض وبين وابتدئ في الأمكنه * بمن وقد تأتي لبدء الأزمنه

[illegible]

وزيد في نفي وشبهه فجر * نكرة كما لباغ من مفر

[illegible]

للانتها حتى ولام وإلى * ومن وباء يفهمان بدلا

[illegible]

واللام للملك وشبهه وفي * تعدية أيضا وتعليل قفي

[illegible]

وزيد والظرفية استبن ببا * وفي وقد يبينان السببا

[illegible]

الصق

بالبا استعن وعد عوض ألصق * ومثل مع ومن وعن بها انطق

[illegible]

على للاستعلا ومعنى في وعن * بعن تجاوزا عنى من قد فطن

[illegible]

وقد تجي موضع بعد وعلى * كما على موضع عن قد جعلا

[illegible]

شبه بكاف وبها التعليل قد * يعنى وزائدا لتوكيد ورد

[illegible]

واستعمل اسما وكذا عن وعلى ... من اجل ذا عليهما من دخلا

ومذ ومنذ اسمان حيث رفعا ... او اوليا الفعل كجئت مذ دعا

وان يجرا في مضي فكمن ... هما وفي الحضور معنى في استبن

وبعد من وعن وباء زيد ما ... فلم يعق عن عمل قد علما

وزيد بعد رب والكاف فكف ... وقد يليهما وجر لم يكف

وحذفت رب فجرت بعد بل ... والفا وبعد الواو شاع ذا العمل

وقد يجر بسوى رب لدى ... حذف وبعضه يرى مطردا

باب الاضافة

نونا تلي الاعراب او تنوينا ... مما تضيف احذف كطور سينا

والثاني اجرر وانو من او في اذا ... لم يصلح الا ذاك واللام خذا

لما سوى ذينك واخصص اولا ... او اعطه التعريف بالذي تلا

كوحدَ لبَّيْ ودوالَيْ سعدَيْ وشذَّ إيلاءُ يدَيْ للبَّي

وألزموا إضافةً إلى الجملْ حيثُ وإذْ وإنْ ينوَّنْ يُحتمَلْ

إفرادُ إذْ وما كإذْ معنىً كإذْ أضِفْ جوازاً نحوُ حينَ جا نُبِذْ

وابْنِ أو اعْرِبْ ما كإذْ قد أُجريا واختَرْ بِنا متلوِّ فعلٍ بُنِيا

وقبلَ فعلٍ معربٍ أو مبتدا أعرِبْ ومن بنى فلن يُفنَّدا

وألزموا

وألزموا إذا إضافةً إلى جُمَلِ الأفعالِ كهُنْ إذا اعتلى

لمفهمِ اثنينِ معرَّفٍ بلا تفرُّقٍ أُضيفَ كِلتا وكِلا

ولا تُضِفْ لمفردٍ معرَّفِ أيّاً وإنْ كرَّرتَها فأضِفِ

أو تنوِ الاجزا واخصُصَنْ بالمعرفهْ موصولةً أيّاً وبالعكسِ الصفهْ

وإنْ يكنْ شرطاً أو استفهاما فمطلقاً كمِّلْ بها الكلاما

وألزموا إضافةً لدن فجر ... ونصبُ غدوةٍ بها عنهم ندر

ومعْ مع فيها قليلٌ ونقل ... فتحٌ وكسرٌ لسكونٍ يتصل

واضمم بناءً غيرًا ان عدمت ما ... له أضيف ناويًا ما عدما

قبلُ كغيرُ بعدُ حسبُ أولُ ... ودونُ والجهاتُ أيضًا وعلُ

وأعربوا نصبًا إذا ما نكرا ... قبلًا وما من بعده قد ذكرا

وما يلي

وما يلي المضافَ يأتي خلفا ... عنه في الاعراب إذا ما حذفا

وربما جروا الذي أبقوا كما ... قد كان قبل حذف ما تقدما

لكن بشرط أن يكون ما حذف ... مماثلًا لما عليه قد عطف

ويحذف الثاني فيبقى الأول ... كحاله إذا به يتصل

بشرط عطفٍ وإضافةٍ إلى ... مثل الذي له أضفت الأولا

[illegible]

باب إعمال اسم الفاعل

كفعله اسم فاعل في العمل ... إن كان عن مضيه بمعزل

[illegible] اسم فاعل صفتى است [illegible] دلالت كند بر حدث وفاعل حدث وجارى باشد مجرى فعل در افاده حدوث [illegible]
بمعنى ماضى وحال واستقبال [illegible] اسم مفعول [illegible] افاده حدوث [illegible] تفضيل وصفة مشبهه [illegible]
[illegible] اسم فاعل [illegible] مثل فعل [illegible] در عمل اگر باشد اسم فاعل از معنى ماضى [illegible]
حال يا استقبال [illegible] مثل [illegible] ضارب زيد عمرا [illegible]

وولي استفهاما او حرف ندا ... او نفيا او جا صفة او مسندا

ما ضارب زيد عمرا [illegible] حال باشد مثل جاء زيد ضاربا عمرا [illegible] مثل زيد ضارب عمرا
[illegible] كان واخوات او [illegible] ان واخوات او [illegible] مفعول دوم از باب ظننت مثل كان قيسا محبا ليلى
وان زيدا مكرم عمرا وظننت عمرا ضاربا خالدا [illegible] اسم فاعل بمعنى ماضى باشد [illegible]
هذا زيد ضارب زيدا امس [illegible] هذا ضارب زيد امس [illegible]
وكلبهم باسط ذراعيه بالوصيد [illegible]

وقد يكون نعت محذوف عرف ... فيستحق العمل الذي وصف

[illegible] اسم فاعل صفت موصوف محذوف [illegible] پس مستحق عمل ميشود [illegible]
بسبب اعتماد بر موصوف محذوف چنانچه مستحق عمل ميشد بنابر اعتماد بر موصوف مذكور مثل قول [illegible]
والدواب والانعام مختلف الوانه اى صنف مختلف الوانه

وان يكن صلة ال ففي المضي ... وغيره اعماله قد ارتضي

[illegible] حكم اسم فاعل [illegible] صلة ال [illegible] بمعنى ماضى وغير ماضى [illegible]
تحقيق [illegible] نزد نحويين مثل هذا الضارب زيدا امس [illegible] جماعة از نحويين [illegible]
[illegible] اسم فاعل با ال عمل نميكند مطلقا ومنصوب [illegible]

فعّال او مفعال او فعول ... في كثرة عن فاعل بديل

فعّال بفتح فاء وتشديد عين مثل [illegible] حكايت كرده سيبويه اما العسل فانا شراب ومفعال [illegible]
سيبويه [illegible] بوائكها وفعول بفتح فا مثل قول شاعر ضروب بنصل السيف
سوق سمانها [illegible] اسم فاعل ميشوند در عمل در كثرة [illegible]
پس مستحق ميشود [illegible] انچه مر اسم فاعل است

فيستحق ما له من عمل ... وفي فعيل قل ذا وفعل

پس مستحق ميشود [illegible] انچه مر اسم فاعل راست از عمل [illegible]
در فعيل بفتح فاء [illegible] مثل قول بعض العرب [illegible]
مثل قول سيبويه حذر امورا لا تضير [illegible] من تمانيس [illegible] من الاقدار

وما سوى المفرد مثله جعل ... في الحكم والشروط حيثما عمل

يعنى وما سوى المفرد [illegible] مثنى ومجموع [illegible] صيغ مبالغه [illegible] مثل مفرد در حكم وشرايط [illegible]
مثل الزيدان غفوران ذنوبا وغفران امورا وقول طرفه [illegible] في قومهم غفر ذنبهم غير فخر
غفر جمع غفور [illegible] عمل كرده در ذنب [illegible] اسم فاعل [illegible]

وانصب بذي الاعمال تلوا واخفض ... وهو لنصب ما سواه مقتضي

يعنى نصب ده [illegible] اسم فاعل [illegible] مستحق عمل باشد [illegible] مقتضى [illegible]
مر نصب [illegible] سواى تالى [illegible] اسم فاعل [illegible] مفعولين [illegible] مثل هذا معطى زيد جبة
[illegible] جايز است نصب [illegible] مثال اسم فاعل [illegible] مفعول [illegible]
مثل هذا معلم زيد عمرا منطلقا [illegible] نصب [illegible] منطلقا نصب [illegible]

واجرر او انصب تابع الذي انخفض ... كمبتغ جاه ومالا من نهض

يعنى جر ده يا نصب تابع [illegible] اسم فاعل [illegible] مثل مبتغى جاه ومالا من نهض [illegible]
ومبتغ [illegible] مضاف [illegible] مفعول [illegible] عطف باشد [illegible] جاه [illegible] عطف باشد
بر محل جاه [illegible] اسم فاعل مستحق عمل [illegible] تابع [illegible] مثل قول [illegible] وجاعل الليل سكنا
والشمس والقمر حسبانا اى وجعل الشمس والقمر [illegible] نصب والشمس [illegible] الليل [illegible]

وكل ما قرر لاسم فاعل ... يعطى اسم مفعول بلا تفاضل

يعنى [illegible] اسم فاعل [illegible] احكام وشرايط [illegible] اسم مفعول [illegible] تفاضل [illegible] مثل مضروب [illegible]
يا جاء المضروب ابوهما [illegible] اسم مفعول [illegible] مفعول [illegible]
مثل المعطى كفافا يكتفي [illegible] اسم مفعول است [illegible] مفعول [illegible]
[illegible] مفعول ثانى است [illegible] فعل مجهول [illegible] اى الذى المعطى [illegible]
وصيغ فعل مجهول است از ماضى يصوغ اى اشتق

فهو كفعل صيغ للمفعول في ... معناه كالمعطى كفافا يكتفي

[illegible]

وقد يضاف ذا الى اسم مرتفع ... معنى كمحمود المقاصد الورع

[illegible]

باب أبنية المصادر

فعلٌ قياس مصدر المعدى ... من ذي ثلاثة كرد ردا

[illegible]

وفعل اللازم بابه فعل ... كفرح وكجوى وكشلل

[illegible]

وفعل اللازم مثل قعدا ... له فعول باطراد كغدا

[illegible]

ما لم يكن مستوجبا فعالا ... أو فعلانا فادر أو فعالا

[illegible]

فأول لذي امتناع كأبى ... والثاني للذي اقتضى تقلبا

[illegible]

للدا فعال أو لصوت وشمل ... سيرا وصوتا الفعيل كصهل

[illegible]

فعولة فعالة لفعلا ... كسهل الأمر وزيد جزلا

[illegible]

وما أتى مخالفا لما مضى ... فبابه النقل كسخط ورضى

[illegible]

وَهُوَ قَلِيلٌ فِي فَعُلْتَ وَفَعِلْ ... غَيْرَ مُعَدًّى بَلْ قِيَاسُهُ فَعِلْ

یعنی فاعل در فعلت بضم عین و در فعل بکسر عین در حالی که فعل غیر متعدی باشد قلیل است خواهی فعو من
بل که قیاس فعل بکسر عین که غیر متعدی نیست اسم فاعل او فعل است بکسر عین و افعل و فعلان و این
در اعراض میباشد مثل اشر فهو اشر و فرح فهو فرح و بطر فهو بطر و ثانیا در الوان و خلق میباشد مثل
خضر و اکدر و حول و اعور و ثالث در امتلاء و حرارت باطن میباشد مثل شبع فهو شبعان و روی فهو ریان

وَأَفْعَلٌ فَعْلَانُ نَحْوُ أَشِرِ ... وَنَحْوُ صَدْيَانَ وَنَحْوُ الْأَجْهَرِ

وعطش فهو عطشان و شش لدرسه وزن تجریح نموده و بقول خود نحو اشر مثال فعل است و نحو صدیان
مثال فعلان است و نحو الاجهر مثال افعل است و اشر بمعنی فرح است و صدیان بمعنی عطشان و اجهر
بینه در شمس و چون بیان کرد قیاس در فعل بکسر عین بیان قیاس میفرماید در فعل بضم عین و میفرماید

وَفَعْلٌ أَوْلَى وَفَعِيلٌ بِفَعُلْ ... كَالضَّخْمِ وَالْجَمِيلِ وَالْفِعْلُ جَمُلْ

یعنی فعل بفتح فاء و سکون عین و فعیل و... است کالضخم بفعل بضم عین مثل ضخم که اسم فاعل ضخم
بضم خاء و جمیل که اسم فاعل جمل است بضم جیم و میباید که نقل حرکت همزه او... بتنوین فعل... وزن
مستقیم شود و چون اسم فاعل فعل بضم عین گاهی بر وزن افعل و فعل می‌آید که خلاف... است

وَأَفْعَلٌ فِيهِ قَلِيلٌ وَفَعَلْ ... وَبِسِوَى الْفَاعِلِ قَدْ يَغْنَى فَعِلْ

یعنی و افعل بفتح عین و فعل بفتح عین قلیل است در فعل بضم عین مثل... و بطل فهو بطل...
می‌آید مثالها که خطب فهو خطیب و جنب فهو جنب و فرت الماء فهو فرات و گاه مستغنی میشود فعل
سوای فاعل از فاعل مثل طاب فهو طیب و شاب فهو شیب و شاخ فهو شیخ و عف فهو عفیف
و چون بیان اسم فاعل از فعل ثلاثی نمود بیان اسم فاعل فعل غیر ثلاثی میفرماید

وَزِنَةُ الْمُضَارِعِ اسْمُ فَاعِلِ ... مِنْ غَيْرِ ذِي الثَّلَاثِ كَالْمُوَاصِلِ

اسم فاعل مبتدا است و زنه منصوب است بر ظرفیت که خبر است و متعلق او کائن است که محذوف است...
و ضم عطف است بر کسر یعنی اسم فاعل از فعل غیر ثلاثی میباشد از زنه مضارع یعنی... مضارع
در حرکات و سکنات او با کسر ماقبل آخر مطلقا خواه مضارع ماقبل آخر او مکسور باشد مثل...
و با ضم میم زائد که واقع شده در اول اسم فاعل مثل مواصل بضم میم و کسر صاد و متعلم بضم میم و کسر لام...

مَعَ كَسْرِ مَتْلُوِّ الْأَخِيرِ مُطْلَقَا ... وَضَمِّ مِيمٍ زَائِدٍ قَدْ سَبَقَا

وَإِنْ فَتَحْتَ مِنْهُ مَا كَانَ انْكَسَرْ ... صَارَ اسْمَ مَفْعُولٍ كَمِثْلِ الْمُنْتَظَرْ

و اگر فتح دهی آن حرفی را که مکسور است که ماقبل آخر است از اسم فاعل از فعل غیر ثلاثی میگردد او اسم مفعول مثل منتظر
بفتح ظاء که اگر مکسور باشد اسم فاعل میشود و در قول مثل کمثل المنتظر کاف زائده است و چون بیان اسم مفعول از فعل
که زائده است بر سه حرف نمود بیان اسم مفعول از فعل ثلاثی میکند میفرماید

وَفِي اسْمِ مَفْعُولِ الثُّلَاثِيِّ اطَّرَدْ ... زِنَةُ مَفْعُولٍ كَآتٍ مِنْ قَصَدْ

زنه فاعل اطرد است و کآت خبر مبتدا المحذوف بحذف موصوف و من حرف جر و قصد فعل ماضی ای و ذلک وزن مفعول
آت من قصد یعنی مطرد و قیاسی است وزن مفعول در اسم مفعول از فعل ثلاثی و این وزن مثل وزن مقصود است که آمده است
از قصد و آن مقصود است که بر وزن مفعول است و چون بیان نمود قیاسی در اسم مفعول بیان میکند غیر قیاسی را و میفرماید

فَنَابَ نَقْلًا عَنْهُ ذُو فَعِيلِ ... نَحْوُ فَتَاةٍ أَوْ فَتًى كَحِيلِ

ذو فاعل ناب است و نقلا حال از او و کحیل صفت از فتاة و فتی و نایب شده است از مفعول ذو فعیل یعنی صاحب این وزن در حالی که آن ذو فعیل منقول است
از اهل لغت و غیر قیاسی است مثل کحیل و مشتق جاری... بمعنی مفعول... در فعیل...
و چون فارغ شد از بیان ابنیه اسماء فاعلین بیان صفت مشبهه باسم فاعل میفرماید

باب الصفة المشبهة باسم الفاعل

صِفَةٌ اسْتُحْسِنَ جَرُّ فَاعِلِ ... مَعْنًى بِهَا الْمُشْبِهَةُ اسْمَ الْفَاعِلِ

یعنی این فصلی است در بیان صفت مشبهه باسم فاعل در افاده حدوث و قیام بفاعل و آن صفتی است که مشتق شده از... غیر تفضیل فعل لازم
و مقصود از و نسبت حدوث است بموصوف بدون افاده معنی حدوث و لهذا نمیباشد... بر... بدون ماضی و مستقبل بخلاف اسم فاعل
و اسم مفعول که افاده معنی حدوث میکند بحسب اصل وضع مثل فعل و لهذا بمعنی ماضی و حال و استقبال میباشند و چون مستحسن است اضافه صفت مشبهه
بفاعل بخلاف اسم فاعل که اضافه بفاعل در او قلیل است که این لبس باشد...

وصوغها من لازم لحاضر ... كطاهر القلب جميل الظاهر

وعمل اسم الفاعل المعدى ... لها على الحد الذي قد حدا

وسبق ما تعمل فيه مجتنب ... وكونه ذا سببية وجب

فارفع بها وانصب وجر مع أل ... ودون أل مصحوب أل وما اتصل

بها مضافا او مجردا ولا ... تجرر بها مع أل سما من أل خلا

ومن اضافة لتاليها وما ... لم يخل فهو بالجواز وسما

باب التعجب

بأفعل انطق بعد ما تعجبا ... أو جئ بأفعل قبل مجرور ببا

وتلو أفعل انصبنه كما ... أوفى خليلينا وأصدق بهما

وحذف ما منه تعجبت استبح ... إن كان عند الحذف معناه يضح

وفي كلا الفعلين قدما لزما ... منع تصرف بحكم حتما

وجمع تمييز وفاعل ظهر فيه خلاف عنهم قد اشتهر

وما مميز وقيل فاعل في نحو نعم ما يقول الفاضل

ويذكر المخصوص بعد مبتدا او خبر اسم ليس يبدو ابدا

وان يقدم مشعر به كفى كالعلم نعم المقتنى والمقتفى

واجعل كبئس ساء واجعل فعلا من ذي ثلاثة كنعم مسجلا

ومثل نعم حبذا الفاعل ذا وان ترد ذما فقل لا حبذا

واول ذا المخصوص ايا كان لا تعدل بذا فهو يضاهي المثلا

وما سوى ذا ارفع بحب او فجر بالبا ودون ذي انضمام الحا كثر

باب افعل التفضيل

صغ من مصوغ منه للتعجب افعل للتفضيل وأب اللذ أبي

وما به الى تعجب وصل لمانع به الى التفضيل صل

وأفعل التفضيل صله أبدا ... تقديرا أو لفظا بمن إن جردا

وإن لمنكور يضف أو جردا ... ألزم تذكيرا وأن يوحدا

وتلو أل طبق وما لمعرفه ... أضيف ذو وجهين عن ذي معرفه

هذا إذا نويت معنى من وإن ... لم تنو فهو طبق ما به قرن

وإن تكن بتلو من مستفهما ... فلهما كن أبدا مقدما

كمثل ممن أنت خير ولدى ... إخبار التقديم نزرا وردا

ورفعه الظاهر نزر ومتى ... عاقب فعلا فكثيرا ثبتا

كلن ترى في الناس من رفيق ... أولى به الفضل من الصديق

باب النعت وباب التوابع

يتبع في الإعراب الأسماء الأول ... نعت وتوكيد وعطف وبدل

فالنعت تابع متم ما سبق ... بوسمه أو وسم ما به اعتلق

وليُعطَ في التعريف والتنكير ما   لِما تلا كامرُر بقومٍ كُرَما

وهو لدى التوحيد والتذكير أو   سواهما كالفعل فاقفُ ما قفَوا

وانعت بمشتقٍّ كصعبٍ وذرِبْ   وشبهِه كذا وذي والمنتسِبْ

ونعتوا بجملةٍ منكَّرا   فأُعطيتْ ما أُعطيتْه خبرا

وامنع هنا إيقاعَ ذاتِ الطلبْ   وإن أتت فالقولَ أضمِر تُصِبْ

ونعتوا

ونعتوا بمصدرٍ كثيرا   فالتزموا الإفرادَ والتذكيرا

ونعتُ غيرِ واحدٍ إذا اختلفْ   فعاطفًا فرِّقْه لا إذا ائتلفْ

ونعتَ معمولَيْ وحيدَيْ معنى   وعملٍ أتبِعْ بغير استثنا

وإن نعوتٌ كثرت وقد تلتْ   مفتقرًا لذكرهنَّ أُتبعتْ

واقطعْ أو اتبعْ إن يكن معيَّنا   بدونها أو بعضَها اقطعْ معلِنا

وارفع او انصب ان قطعت مضمرا ... مبتدأ او ناصبا لن يظهرا

وما من المنعوت والنعت عقل ... يجوز حذفه وفي النعت يقل

باب التوكيد

بالنفس او بالعين الاسم اكدا ... مع ضمير طابق المؤكدا

واجمعهما بأفعل ان تبعا ... ما ليس واحدا تكن متبعا

وكلا اذكر في الشمول وكلا ... كلتا جميعا بالضمير موصلا

واستعملوا ايضا ككل فاعلة ... من عم في التوكيد مثل النافلة

وبعد كل اكدوا بأجمعا ... جمعاء اجمعين ثم جمعا

ودون كل قد يجيء اجمع ... جمعاء اجمعون ثم جمع

وان يفد توكيد منكور قبل ... وعن نحاة البصرة المنع شمل

واغن بكلتا في مثنى وكلا ... عن وزن فعلاء ووزن افعلا

وَصَالِحًا لِبَدَلِيَّةٍ يُرَى ... فِي غَيْرِ نَحْوِ يَا غُلَامُ يَعْمُرَا

[illegible]

وَنَحْوِ بِشْرٍ تَابِعِ الْبَكْرِيِّ ... وَلَيْسَ أَنْ يُبْدَلَ بِالْمَرْضِيِّ

[illegible]

بَابُ عَطْفِ النَّسَقِ

تَالٍ بِحَرْفٍ مُتْبِعٍ عَطْفُ النَّسَقْ ... كَاخْصُصْ بِوُدٍّ وَثَنَاءٍ مَنْ صَدَقْ

[illegible]

فَالْعَطْفُ مُطْلَقًا بِوَاوٍ ثُمَّ فَا ... حَتَّى أَمِ اوْ كَفِيكَ صِدْقٌ وَوَفَا

[illegible]

وَأَتْبَعَتْ لَفْظًا فَحَسْبُ بَلْ وَلَا ... لَكِنْ كَلَمْ يَبْدُ امْرُؤٌ لَكِنْ طَلَا

فَاعْطِفْ بِوَاوٍ لَاحِقًا اَوْ سَابِقَا ... فِي الْحُكْمِ اَوْ مُصَاحِبًا مُوَافِقَا

[illegible]

وَاخْصُصْ

وَاخْصُصْ بِهَا عَطْفَ الَّذِي لَا يُغْنِي ... مَتْبُوعُهُ كَاصْطَفَّ هَذَا وَابْنِي

[illegible]

وَالْفَاءُ لِلتَّرْتِيبِ بِاتِّصَالِ ... وَثُمَّ لِلتَّرْتِيبِ بِانْفِصَالِ

[illegible]

وَاخْصُصْ بِفَاءٍ عَطْفَ مَا لَيْسَ صِلَهْ ... عَلَى الَّذِي اسْتَقَرَّ أَنَّهُ الصِّلَهْ

[illegible]

بَعْضًا بِحَتَّى اعْطِفْ عَلَى كُلٍّ وَلَا ... يَكُونُ إِلَّا غَايَةَ الَّذِي تَلَا

[illegible]

وَأَمْ بِهَا اعْطِفْ إِثْرَ هَمْزِ التَّسْوِيَهْ ... أَوْ هَمْزَةٍ عَنْ لَفْظِ أَيٍّ مُغْنِيَهْ

[illegible]

وَرُبَّمَا حُذِفَتِ الْهَمْزَةُ إِنْ ... كَانَ خَفَا الْمَعْنَى بِحَذْفِهَا أُمِنْ

وَبِانْقِطَاعٍ وَبِمَعْنَى بَلْ وَفَتْ ... إِنْ تَكُ مِمَّا قُيِّدَتْ بِهِ خَلَتْ

خَيِّرْ أَبِحْ قَسِّمْ بِأَوْ وَأَبْهِمِ ... وَاشْكُكْ وَإِضْرَابٌ بِهَا أَيْضًا نُمِي

وَرُبَّمَا عَاقَبَتِ الْوَاوَ إِذَا ... لَمْ يُلْفِ ذُو النُّطْقِ لِلَبْسٍ مَنْفَذَا

وَمِثْلُ أَوْ فِي الْقَصْدِ إِمَّا الثَّانِيَةْ ... فِي نَحْوِ إِمَّا ذِي وَإِمَّا النَّائِيَةْ

وَأَوْلِ لَكِنْ نَفْيًا أَوْ نَهْيًا وَلَا ... نِدَاءً اوْ أَمْرًا اوْ اثْبَاتًا تَلَا

وَبَلْ كَلَكِنْ بَعْدَ مَصْحُوبَيْهَا ... كَلَمْ أَكُنْ فِي مَرْبَعٍ بَلْ تَيْهَا

وَانْقُلْ بِهَا لِلثَّانِ حُكْمَ الْأَوَّلِ ... فِي الْخَبَرِ الْمُثْبَتِ وَالْأَمْرِ الْجَلِي

وَإِنْ عَلَى ضَمِيرِ رَفْعٍ مُتَّصِلْ ... عَطَفْتَ فَافْصِلْ بِالضَّمِيرِ الْمُنْفَصِلْ

أَوْ فَاصِلٍ مَا وَبِلَا فَصْلٍ يَرِدْ ... فِي النَّظْمِ فَاشِيًا وَضُعْفَهُ اعْتَقِدْ

وَمِن ضَمِيرِ الحَاضِرِ الظَّاهِرَ لا ... تُبْدِلْهُ إِلَّا مَا إِحَاطَةً جَلا

[illegible]

أَوِ اقْتَضَى بَعْضًا أَوِ اشْتِمَالا ... كَإِنَّكَ ابْتِهَاجَكَ اسْتَمَالا

[illegible]

وَبَدَلُ المُضَمَّنِ الهَمْزَ يَلِي ... هَمْزًا كَمَن ذَا أَسَعِيدٌ أَمْ عَلِي

[illegible]

وَيُبْدَلُ الفِعْلُ مِنَ الفِعْلِ كَمَن ... يَصِلْ إِلَيْنَا يَسْتَعِنْ بِنَا يُعَنْ

[illegible]

النداء

وَلِلْمُنَادَى النَّاءِ أَوْ كَالنَّاءِ يَا ... وَأَيْ وَآ كَذَا أَيَا ثُمَّ هَيَا

وَالهَمْزُ لِلدَّانِي وَوَا لِمَنْ نُدِبْ ... أَوْ يَا وَغَيْرُ وَا لَدَى اللَّبْسِ اجْتُنِبْ

[illegible]

وَغَيْرُ مَنْدُوبٍ وَمُضْمَرٍ وَمَا ... جَا مُسْتَغَاثًا قَدْ يُعَرَّى فَاعْلَمَا

[illegible]

وَذَاكَ فِي اسْمِ الجِنْسِ وَالمُشَارِ لَهْ ... قَلَّ وَمَنْ يَمْنَعْهُ فَانْصُرْ عَاذِلَهْ

[illegible]

وَابْنِ المُعَرَّفَ المُنَادَى المُفْرَدَا ... عَلَى الَّذِي فِي رَفْعِهِ قَدْ عُهِدَا

[illegible]

وَانْوِ انْضِمَامَ مَا بَنَوْا قَبْلَ النِّدَا ... وَلْيُجْرَ مُجْرَى ذِي بِنَاءٍ جُدِّدَا

[illegible]

وَالمُفْرَدَ المَنْكُورَ وَالمُضَافَا ... وَشِبْهَهُ انْصِبْ عَادِمًا خِلَافَا

[illegible]

وَنَحْوَ زَيْدٍ ضُمَّ وَافْتَحَنَّ مِنْ ... نَحْوِ أَزَيْدُ بْنَ سَعِيدٍ لَا تَهِنْ

ضم بده و فتح بده که در مثل زید بن سعید یعنی هر گاه منادای مفرد معرفه موصوف به ابن بی فاصله و ابن مضاف بعلم دیگر باشد جایز است مر منادی را که به ضم و فتح نحو یا زید بن عمرو بضم زید و فتح آن و وجوب حذف الف ابن از خط در این صورت

وَالضَّمُّ إِنْ لَمْ يَلِ الِابْنُ عَلَمًا ... أَوْ يَلِ الِابْنَ عَلَمٌ قَدْ حُتِمَا

وَاضْمُمْ أَوِ انْصِبْ مَا اضْطِرَارًا نُوِّنَا ... مِمَّا لَهُ اسْتِحْقَاقُ ضَمٍّ بُيِّنَا

وَبِاضْطِرَارٍ خُصَّ جَمْعُ يَا وَأَلْ ... إِلَّا مَعَ اللهِ وَمَحْكِيِّ الْجُمَلْ

وَالْأَكْثَرُ اللَّهُمَّ بِالتَّعْوِيضِ ... وَشَذَّ يَا اللَّهُمَّ فِي قَرِيضِ

فصل

تَابِعَ ذِي الضَّمِّ الْمُضَافَ دُونَ أَلْ ... أَلْزِمْهُ نَصْبًا كَأَزَيْدُ ذَا الْحِيَلْ

لازم کردان تابع منادای مبنی بر ضم را که آن تابع مضاف باشد در حالتی که آن تابع ال نداشته باشد نصب مثل یا زید ذا الحیل و یا زید صاحب عمرو

وَمَا سِوَاهُ ارْفَعْ أَوِ انْصِبْ وَاجْعَلَا ... كَمُسْتَقِلٍّ نَسَقًا وَبَدَلَا

وَإِنْ يَكُنْ مَصْحُوبَ أَلْ مَا نُسِقَا ... فَفِيهِ وَجْهَانِ وَرَفْعٌ يُنْتَقَى

وَأَيُّهَا مَصْحُوبُ أَلْ بَعْدُ صِفَهْ ... يَلْزَمُ بِالرَّفْعِ لَدَى ذِي الْمَعْرِفَهْ

وَأَيُّهَذَا أَيُّهَا الَّذِي وَرَدْ ... وَوَصْفُ أَيٍّ بِسِوَى هَذَا يُرَدْ

وَلَامُ مَا اسْتُغِيثَ عَاقَبَتْ أَلِفْ ... وَمِثْلُهُ اسْمٌ ذُو تَعَجُّبٍ أُلِفْ

النّدبة

مَا لِلْمُنَادَى اجْعَلْ لِمَنْدُوبٍ وَمَا ... نُكِّرَ لَمْ يُنْدَبْ وَلَا مَا أُبْهِمَا

وَيُنْدَبُ الْمَوْصُولُ بِالَّذِي اشْتَهَرْ ... كَبِئْرَ زَمْزَمٍ يَلِي وَامَنْ حَفَرْ

وَمُنْتَهَى الْمَنْدُوبِ صِلْهُ بِالْأَلِفْ ... مَتْلُوُّهَا إِنْ كَانَ مِثْلَهَا حُذِفْ

كَذَاكَ تَنْوِينُ الَّذِي بِهِ كَمَلْ ... مِنْ صِلَةٍ أَوْ غَيْرِهَا نِلْتَ الْأَمَلْ

وَالشَّكْلَ حَتْمًا أَوْلِهِ مُجَانِسًا ... إِنْ يَكُنِ الْفَتْحُ بِوَهْمٍ لَابِسَا

وَوَاقِفًا زِدْ هَاءَ سَكْتٍ إِنْ تُرِدْ ... وَإِنْ تَشَأْ فَالْمَدُّ وَالْهَا لَا تَزِدْ

وَقَائِلٌ وَاعَبْدِيَا وَاعَبْدَا ... مَنْ فِي النِّدَا الْيَا ذَا سُكُونٍ أَبْدَى

الترخيم

تَرْخِيمًا احْذِفْ آخِرَ الْمُنَادَى ... كَيَا سُعَا فِيمَنْ دَعَا سُعَادَا

وَجَوِّزَنْهُ مُطْلَقًا فِي كُلِّ مَا ... أُنِّثَ بِالْهَا وَالَّذِي قَدْ رُخِّمَا

بحذفها وفّره بعد واحظلا ... ترخيم ما من هذه الهاء قد خلا

إلا الرباعي فما فوق العلم ... دون إضافة وإسناد متم

ومع الآخر احذف الذي تلا ... إن زيد لينا ساكنا مكملا

أربعة فصاعدا والخلف في ... واو وياء بهما فتح قفي

والعجز احذف من مركب وقل ... ترخيم جملة وذا عمرو نقل

وإن نويت بعد حذف ما حذف ... فالباقي استعمل بما فيه ألف

واجعله إن لم تنو محذوفا كما ... لو كان بالآخر وضعا تمما

فقل على الأول في ثمود يا ... ثمو ويا ثمي على الثاني بيا

والتزم الأول في كمسلمه ... وجوز الوجهين في كمسلمه

ولاضطرار رخموا دون ندا ... ما للندا يصلح نحو أحمدا

وما لما تنوب عنه من عمل ‌‌ ‌‌ لها وأخر ما الذي فيه العمل

واحكم بتنكير الذي ينون ‌‌ ‌‌ منها وتعريف سواه بين

وما به خوطب ما لا يعقل ‌‌ ‌‌ من مشبه اسم الفعل صوتا يجعل

كذا الذي أجدى حكاية كقب ‌‌ ‌‌ والزم بنا النوعين فهو قد وجب

نون التأكيد

للفعل توكيد بنونين هما ‌‌ ‌‌ كنوني اذهبن واقصدنهما

يؤكدان افعل ويفعل آتيا ‌‌ ‌‌ ذا طلب أو شرطا اما تاليا

أو مثبتا في قسم مستقبلا ‌‌ ‌‌ وقل بعد ما ولم وبعد لا

وغير اما من طوالب الجزا ‌‌ ‌‌ وآخر المؤكد افتح كابرزا

واشكله قبل مضمر لين بما ‌‌ ‌‌ جانس من تحرك قد علما

والمضمر احذفنه الا الالف ‌‌ ‌‌ وان يكن في آخر الفعل الف

فاجعله منه رافعا غير اليا ... والواو ياء كاسعين سعيا

واحذفه من رافع هاتين وفي ... واو ويا شكل مجانس قفي

نحو اخشين يا هند بالكسر ويا ... قوم اخشون واضمم وقس مسويا

ولم تقع خفيفة بعد الألف ... لكن شديدة وكسرها ألف

وألفا زد قبلها مؤكدا ... فعلا إلى نون الإناث أسندا

واحذف خفيفة لساكن ردف ... وبعد غير فتحة إذا تقف

واردد إذا حذفتها في الوقف ما ... من أجلها في الوصل كان عدما

وأبدلنها بعد فتح ألفا ... وقفا كما تقول في قفن قفا

الصرف تنوين أتى مبينا ... معنى به يكون الاسم أمكنا

فألف التأنيث مطلقا منع ... صرف الذي حواه كيفما وقع

وَإِنْ بِهِ سُمِّيَ أَوْ بِمَا لَحِقْ ... بِهِ فَالِانْصِرَافُ مَنْعُهُ يَحِقْ

[illegible]

وَالْعَلَمَ امْنَعْ صَرْفَهُ مُرَكَّبَا ... تَرْكِيبَ مَزْجٍ نَحْوُ مَعْدِيكَرِبَا

[illegible]

كَذَاكَ حَاوِي زَائِدَيْ فَعْلَانَا ... كَغَطَفَانَ وَكَأَصْبَهَانَا

[illegible]

كَذَا مُؤَنَّثٌ بِهَاءٍ مُطْلَقَا ... وَشَرْطُ مَنْعِ الْعَارِ كَوْنُهُ ارْتَقَى

[illegible]

فَوْقَ الثَّلَاثِ أَوْ كَجُورَ أَوْ سَقَرْ ... أَوْ زَيْدٍ اسْمَ امْرَأَةٍ لَا اسْمَ ذَكَرْ

[illegible]

وَجْهَانِ فِي الْعَادِمِ تَذْكِيرًا سَبَقْ ... وَعُجْمَةً كَهِنْدَ وَالْمَنْعُ أَحَقْ

[illegible]

وَالْعَجَمِيُّ الْوَضْعِ وَالتَّعْرِيفِ مَعْ ... زَيْدٍ عَلَى الثَّلَاثِ صَرْفُهُ امْتَنَعْ

[illegible]

كَذَاكَ ذُو وَزْنٍ يَخُصُّ الْفِعْلَا ... أَوْ غَالِبٍ كَأَحْمَدٍ وَيَعْلَى

[illegible]

وَمَا يَصِيرُ عَلَمًا مِنْ ذِي أَلِفْ ... زِيدَتْ لِإِلْحَاقٍ فَلَيْسَ يَنْصَرِفْ

[illegible]

وَالْعَلَمَ امْنَعْ صَرْفَهُ إِنْ عُدِلَا ... كَفُعَلَ التَّوْكِيدِ أَوْ كَثُعَلَا

[illegible]

وَالعَدلُ وَالتَّعرِيفُ مَانِعَا سَحَر ... إِذَا بِهِ التَّعيِينُ قَصدًا يُعتَبَر

وَابنِ عَلَى الكَسرِ فَعَالِ عَلَمَا ... مُؤَنَّثًا وَهُوَ نَظِيرُ جُشَمَا

عِندَ تَمِيمٍ وَاصرِفَن مَا نُكِّرَا ... مِن كُلِّ مَا التَّعرِيفُ فِيهِ أَثَّرَا

وَمَا يَكُونُ مِنهُ مَنقُوصًا فَفِي ... إِعرَابِهِ نَهجَ جَوَارٍ يَقتَفِي

وَلِاضطِرَارٍ أَو تَنَاسُبٍ صُرِف ... ذُو المَنعِ وَالمَصرُوفُ قَد لَا يَنصَرِف

إعراب الفعل

اِرفَع مُضَارِعًا إِذَا يُجَرَّدُ ... مِن نَاصِبٍ وَجَازِمٍ كَتَسعَدُ

وَبِلَنِ انصِبهُ وَكَي كَذَا بِأَن ... لَا بَعدَ عِلمٍ وَالَّتِي مِن بَعدِ ظَن

فَانصِب بِهَا وَالرَّفعَ صَحِّح وَاعتَقِد ... تَخفِيفَهَا مِن أَنَّ وَهُوَ مُطَّرِد

وَبَعضُهُم أَهمَلَ أَن حَملًا عَلَى ... مَا أُختِهَا حَيثُ استَحَقَّت عَمَلَا

وَنَصَبُوا بِإِذَنِ المُستَقبَلَا ... إِن صُدِّرَت وَالفِعلُ بَعدُ مُوصَلَا

وَالأمرُ إن كانَ بغيرِ افعلْ فلا ... تنصبْ جوابَهُ وجزمَهُ اقبلا

امر هر گاه بوده باشد بغیر افعل پس نصب مده جواب امر را و قبول کن جزم او را بدانکه امر هرگاه مدلول علیه بغیر صیغه افعل ... مثل آنکه مدلول علیه باسم فعل یا بلفظ خبر باشد جایز نیست نصب مضارع بعد از فا لکن رفع او لازم است مثل صه فاحسنُ الیك بضم نون وحسبك الحدیث فینامُ الناس بضم میم اما اگر فا ساقط شود فعل مجزوم میباشد مثل صه احسنْ الیك بجزم نون وحسبك الحدیث ینمْ الناس بجزم میم

وَالفعلُ بعدَ الفاءِ في الرَّجا نُصِبْ ... كنصبِ ما إلى التمنّي يَنتسِبْ

فعل منصوب میباشد در رجا مانند آنکه فعل بعد از فا ... منصوب بود در فعلی که منصوب باشد بتمنی بعد از فا ... منصوب بودن فعل واقع در جواب رجا ... مذهب کوفیین و مختار مصنف است کقوله تعالی لعلی ابلغ الاسباب اسباب السموات فاطلع بنصب اطلع در قراءت عاصم

وَإن على اسمٍ خالصٍ فعلٌ عُطِفْ ... تنصبُهُ أنْ ثابتًا أو منحذِفْ

[illegible]

وَشذَّ حذفُ أنْ ونصبٌ في سوى ... ما مرَّ فاقبلْ منهُ ما عدلٌ روى

[illegible]

عوامل الجزم

بلا ولامٍ طالبًا ضعْ جزما ... في الفعلِ هكذا بلمْ ولمّا

[illegible]

وَاجزمْ بإنْ ومَنْ وما ومهما ... أيٍّ متى أيّانَ أينَ إذما

وَحيثما أنّى وحرفٌ إذما ... كإنْ وباقي الأدواتِ أسما

فعلينِ يقتضينَ شرطٌ قُدِّما ... يتلو الجزاءُ وجوابًا وُسِما

[illegible]

وَماضيينِ أو مضارعينِ ... تُلفيهما أو متخالفينِ

[illegible]

وَبعدَ ماضٍ رفعُكَ الجزا حسنْ ... ورفعُهُ بعدَ مضارعٍ وَهَنْ

[illegible]

وَاقرن بِفا حَتمًا جَوابًا لَو جُعِل ... شَرطًا لإن أو غَيرِها لَم يَنجَعِل

وَتخلف الفا اِذا المفاجاة ... اَو فا وان بِالجُملَتين اكتنفا

كإن تجد اذا لنا مكافاة

والفعل من بعد الجزا ان يقترن ... بالفا او الواو بتثليث قمن

وجزم او نصب لفعل اثر فا

وَالشرط يُغني عَن جَوابٍ قَد عُلِم ... وَالعَكسُ قَد يَأتي إن المَعنى فُهِم

وَاحذِف لَدى اجتِماعِ شَرطٍ وَقَسَم ... جَوابَ ما أخَّرتَ فَهوَ مُلتَزَم

وَإن تَوالَيا وَقَبلُ ذو خَبَر ... فَالشَّرطَ رَجِّح مُطلَقًا بِلا حَذَر

وَرُبَّما رُجِّحَ بَعدَ قَسَمِ ... شَرطٌ بِلا ذي خَبَرٍ مُقَدَّمِ

فصل لو

لَو حَرفُ شَرطٍ في مُضِيٍّ وَيَقِل ... إيلاؤُها مُستَقبَلًا لكن قُبِل

وَهيَ في الاختِصاصِ بِالفِعلِ كَإن ... لكِنَّ لَو أنَّ بِها قَد تَقتَرِن

وَإن مُضارِعٌ تَلاها صُرِفا ... إلى المُضِيِّ نَحوُ لَو يَفي كَفى

أمّا كَمَهما يَكُ مِن شَيءٍ وَفا ... لِتِلوِ تِلوِها وُجوبًا أُلِفا

وَأَخْبَرُوا هُنَا بِأَلْ عَنْ بَعْضِ مَا ؞ يَكُونُ فِيهِ الْفِعْلُ قَدْ تَقَدَّمَا

خبر داده شد بال از بعض جمله که بعد بال در آن جمله مقدم بشد ما اگر صحیح بشد صیاغت صله از آن فعل از برای ال مثل صیاغت واق از وقی مثلا هنگامی که خبر دهی از اسم کریم بالف لام در وقی الله البطل میگوئی الواقی البطل الله پس اخبار شد از اسم بالف ولام ... که در جمله اسمیه است مثل زید که در زید قائم است وهمچنین اخبار ... از اسمی که واقع باشد در جمله فعلیه غیر متصرف مثل الرجل در نعم الرجل بخلاف الذی که اخبار باو از اسمی که در جمله اسمیه واقع باشد میتوان نمود

إِنْ صَحَّ صَوْغُ صِلَةٍ مِنْهُ لِأَلْ ؞ كَصَوْغِ وَاقٍ مِنْ وَقَى اللهُ الْبَطَلْ

وَإِنْ يَكُنْ مَا رَفَعَتْ صِلَةُ أَلْ ؞ ضَمِيرَ غَيْرِهَا أُبِينَ وَانْفَصَلْ

هرگاه بوده باشد ضمیری که رفع داده اند او را صله ال ضمیری که راجع بغیر ال باشد ظاهر کرده میشود ... ومنفصل آورده میشود بدانکه وصفی که صله الف ولام واقع شود هرگاه رافع ضمیری باشد که آن ضمیر راجع بالف لام است یا بغیر او واگر عاید بالف لام باشد واجبست استتار او واگر عاید بغیر الف لام باشد واجبست انفصال او مثلا هرگاه بگوئی که بلغت من الزیدین الی العمرین رسالة هرگاه خبر دهی ... از تاء بلغت میگوئی المبلغ من الزیدین الی العمرین رسالة انا ...

العدد

ثَلَاثَةً بِالتَّاءِ قُلْ لِلْعَشَرَهْ ؞ فِي عَدِّ مَا آحَادُهُ مُذَكَّرَهْ

ترکیب ثلثة مفعول قل بالتاء متعلق بقل وقل فعل امر فاعل للعشرة در عد متعلق بقل ما مضاف الیه آحاده ... ومذکرة خبر فی الضد متعلق بجرد وجرد فعل امر والممیز مفعول اجرر جمعا حال از ممیز بلفظ متعلق بجمعا قلة مضاف الیه فی الاکثر متعلق بقله یعنی بگو تو از ثلثة تا عشرة با در شمردن معدودی که آحاد او مذکر باشد ... در مؤنث نحو عندی ثلثة رجال واربع نسوة وعشرة رجال وعشر نسوة ... مذکور را باضافه اسم عدد بممیز ... بلفظ جمع قلت در اکثر ...

فِي الضِّدِّ جَرِّدْ وَالْمُمَيِّزَ اجْرُرِ ؞ جَمْعًا بِلَفْظِ قِلَّةٍ فِي الْأَكْثَرِ

وَمِائَةً وَالْأَلْفَ لِلْفَرْدِ أَضِفْ ؞ وَمِائَةٌ بِالْجَمْعِ نَزْرًا قَدْ رُدِفْ

اضافه کن مائة والف را بمفرد ولفظ مائة قلیلا بجمع اضافه شده بدرستیکه مائة والف از اعداد مضافه بتمیز اند وتمیز ایشان مفرد است نحو عندی مائة رجل والف درهم وهمچنین است تثنیه ایشان نحو مائتا دینار والفا درهم واضافه شده لفظ مائة قلیلا مثل قوله تعالی ولبثوا فی کهفهم ثلثمائة سنین باضافه مائة بسنین در قرائة ...

وَأَحَدَ اذْكُرْ وَصِلَنْهُ بِعَشَرْ ؞ مُرَكِّبًا قَاصِدَ مَعْدُودٍ ذَكَرْ

ذکر کن احد را و وصل کن او را بعشر در حالتیکه ترکیب کننده باشی احد را با عشر ودر حالتیکه قاصد باشی معدود مذکر را وبگو نزد تانیث احدی عشرة بسکون شین ومنقولست در شین کسر از قبیله تمیم در مؤنث ... احد واحدی از ... عشرة در مذکر وانثی در مؤنث واز برای ثلثة وتسعه وما بینهما که آن اربع وخمسة وستة وسبع وثمانیه اگر ترکیب کرده شوند با عشرة ثابت است حکمی که مقدم شده بدانکه در این چند بیت بیان اعداد مرکبه میکند پس ترکیب کرده میشود عشرة با ما دونها تا واحد باین نحو احد عشر اثنی عشر ثلثة عشر اربعة عشر تا تسعة عشر ... در جزو اول از ثلثة تا تسعة ... واحد عشر واثنی عشرة وثلث عشرة

وَقُلْ لَدَى التَّأْنِيثِ إِحْدَى عَشْرَهْ ؞ وَالشِّينُ فِيهَا عَنْ تَمِيمٍ كَسْرَهْ

وَمَعْ غَيْرِ أَحَدٍ وَإِحْدَى ؞ مَا مَعْهُمَا فَعَلْتَ فَافْعَلْ قَصْدَا

وَلِثَلَاثَةٍ وَتِسْعَةٍ وَمَا ؞ بَيْنَهُمَا إِنْ رُكِّبَا مَا قُدِّمَا

وَأَوَّلَ عَشَرَةٍ اثْنَتَيْ وَعَشَرَا ٭ اِثْنَيْ إِذَا أُنْثَى تَشَا أَوْ ذَكَرَا

وَاليَا لِغَيْرِ الرَّفْعِ وَارْفَعْ بِالأَلِفْ ٭ وَالفَتْحُ فِي جُزْأَيْ سِوَاهُمَا أُلِفْ

وَمَيِّزِ العِشْرِينَ لِلتِّسْعِينَا ٭ بِوَاحِدٍ كَأَرْبَعِينَ حِينَا

تمیز کن از عشرین تا تسعین بواحد یعنی تمیز او را مفرد بیاور خواه مذکر و خواه مؤنث ... نحو عندی عشرون رجلا وعشرون امرأة

وَمَيَّزُوا مُرَكَّبًا بِمِثْلِ مَا ٭ مُيِّزَ عِشْرُونَ فَسَوِّيَنْهُمَا

تمیز کرده اند عدد مرکب را بمثل آنچه تمیز کرده شده است عشرون پس مساوی دان ... اعداد مرکب ... احد عشر رجلا واحدی عشرة امرأة

وَإِنْ أُضِيفَ عَدَدٌ مُرَكَّبُ ٭ يَبْقَ البِنَا وَعَجُزٌ قَدْ يُعْرَبُ

وَصُغْ مِنِ اثْنَيْنِ فَمَا فَوْقُ إِلَى ٭ عَشَرَةٍ كَفَاعِلٍ مِنْ فَعَلَا

وَاخْتِمْهُ فِي التَّأْنِيثِ بِالتَّا وَمَتَى ٭ ذَكَّرْتَ فَاذْكُرْ فَاعِلًا بِغَيْرِ تَا

وَإِنْ تُرِدْ بَعْضَ الَّذِي مِنْهُ بُنِي ٭ تُضِفْ إِلَيْهِ مِثْلَ بَعْضٍ بَيِّنِ

وَإِنْ تُرِدْ جَعْلَ الأَقَلِّ مِثْلَ مَا ٭ فَوْقُ فَحُكْمَ جَاعِلٍ لَهُ احْكُمَا

وَإِنْ أَرَدْتَ مِثْلَ ثَانِي اثْنَيْنِ ٭ مُرَكَّبًا فَجِئْ بِتَرْكِيبَيْنِ

والعلم احكينه من بعد من ... ان عريت من عاطف بها اقترن

التأنيث

علامة التأنيث تاء او الف ... وفي اسام قدروا التا كالكتف

ويعرف التقدير بالضمير ... ونحوه كالرد في التصغير

ولا تلي فارقة فعولا ... اصلا ولا المفعال والمفعيلا

كذاك مفعل وما تليه ... تا الفرق من ذي فشذوذ فيه

ومن فعيل كقتيل ان تبع ... موصوفه غالبا التا تمتنع

والف التأنيث ذات قصر ... وذات مد نحو انثى الغر

والاشتهار في مباني الاولى ... يبديه وزن اربى والطولى

ومرطى ووزن فعلى جمعا ... او مصدرا او صفة كشبعى

وكحبارى سمهى سبطرى ... ذكرى وحثيثى مع الكفرى

كذاك خليطى مع الشقارى ... واعز لغير هذه استندارا

لِمَدِّهَا فَعْلَاءُ أَفْعِلَاءُ ... مُثَلَّثَ الْعَيْنِ وَفَعْلَلَاءُ

ثُمَّ فِعَالَا فُعْلُلَا فَاعُولَا ... وَفَاعِلَاءُ فِعْلِيَا مَفْعُولَا

وَمُطْلَقَ الْعَيْنِ فَعَالَى وَكَذَا ... مُطْلَقَ فَاءٍ فَعَلَاءُ أُخِذَا

المقصور والممدود

إِذَا اسْمٌ اسْتَوْجَبَ مِنْ قَبْلِ الطَّرَفْ ... فَتْحًا وَكَانَ ذَا نَظِيرٍ كَالْأَسَفْ

فَلِنَظِيرِهِ الْمُعَلِّ الْآخِرِ ... ثُبُوتُ قَصْرٍ بِقِيَاسٍ ظَاهِرِ

كَفِعَلٍ وَفُعَلٍ فِي جَمْعِ مَا ... كَفِعْلَةٍ وَفُعْلَةٍ نَحْوُ الدُّمَى

وَمَا اسْتَحَقَّ قَبْلَ آخِرٍ أَلِفْ ... فَالْمَدُّ فِي نَظِيرِهِ حَتْمًا عُرِفْ

كَمَصْدَرِ الْفِعْلِ الَّذِي قَدْ بُدِئَا ... بِهَمْزِ وَصْلٍ كَارْعَوَى وَكَارْتَأَى

وَالْعَادِمُ النَّظِيرِ ذَا قَصْرٍ وَذَا ... مَدٍّ بِنَقْلٍ كَالْحِجَا وَكَالْحِذَا

وَقَصْرُ ذِي الْمَدِّ اضْطِرَارًا مُجْمَعُ ... عَلَيْهِ وَالْعَكْسُ بِخُلْفٍ يَقَعُ

المقصور و الممدود وجمعهما تصحيحا

آخِرَ مَقْصُورٍ تُثَنِّي اجْعَلْهُ يَا ... إِنْ كَانَ عَنْ ثَلَاثَةٍ مُرْتَقِيَا

كَذَا الَّذِي الْيَا أَصْلُهُ نَحْوُ الْفَتَى ... وَالْجَامِدُ الَّذِي أُمِيلَ كَمَتَى

فِي غَيْرِ ذَا تُقْلَبُ وَاوًا الْأَلِفْ ... وَأَوْلِهَا مَا كَانَ قَبْلُ قَدْ أُلِفْ

جمع التكسير

أَفْعِلَةٌ أَفْعُلُ ثُمَّ فِعْلَهْ ... ثُمَّتَ أَفْعَالٌ جُمُوعُ قِلَّهْ

وَبَعْضُ ذِي بِكَثْرَةٍ وَضْعًا يَفِي ... كَأَرْجُلٍ وَالْعَكْسُ جَاءَ كَالصُّفِي

لِفَعْلٍ اسْمًا صَحَّ عَيْنًا أَفْعُلُ ... وَلِلرُّبَاعِيِّ اسْمًا أَيْضًا يُجْعَلُ

إِنْ كَانَ كَالْعَنَاقِ وَالذِّرَاعِ فِي ... مَدٍّ وَتَأْنِيثٍ وَعَدِّ الْأَحْرُفِ

وَغَيْرُ مَا أَفْعُلُ فِيهِ مُطَّرِدْ ... مِنَ الثُّلَاثِيِّ اسْمًا بِأَفْعَالٍ يَرِدْ

وَغَالِبًا أَغْنَاهُمُ فِعْلَانُ ... فِي فُعَلٍ كَقَوْلِهِمْ صِرْدَانُ

فِي اسْمٍ مُذَكَّرٍ رُبَاعِيٍّ بِمَدْ ... ثَالِثٍ افْعِلَةُ عَنْهُمُ اطَّرَدْ

وَالْزَمْهُ فِي فَعَالٍ اوْ فِعَالِ ... مُصَاحِبَيْ تَضْعِيفٍ اوْ اعْلَالِ

فُعْلٌ لِنَحْوِ أَحْمَرٍ وَحَمْرَاءْ ... وَفِعْلَةٌ جَمْعًا بِنَقْلٍ يُدْرَى

وَفُعُلٌ لِاسْمٍ رُبَاعِيٍّ بِمَدْ ... قَدْ زِيدَ قَبْلَ لَامٍ اعْلَالًا فَقَدْ

مَا لَمْ يُضَاعَفْ فِي الْأَعَمِّ ذُو الْأَلِفْ ... وَفُعَلٌ لِفُعْلَةٍ جَمْعًا عُرِفْ

وَنَحْوِ كُبْرَى وَلِفِعْلَةٍ فِعَلْ ... وَقَدْ يَجِيءُ جَمْعُهُ عَلَى فُعَلْ

فِي نَحْوِ رَامٍ ذُو اطِّرَادٍ فُعَلَهْ ... وَشَاعَ نَحْوُ كَامِلٍ وَكَمَلَهْ

یعنی مطرد است فُعَلة بضم فا و فتح عین که از امثله جمع کثرت است در مثل رام یعنی در وصف مذکر عاقل که بر وزن فاعل و معتل اللام بیا چون رامٍ و رماة و قاضٍ و قضاة و شایع است مثل کامل و کمله یعنی فَعَلة بفتحتین که آن نیز از امثله جمع کثرت است شایع و مطرد است در وصف مذکر عاقل که بر وزن فاعل صحیح اللام باشد چون کامل و کمله و ساحر و سحره و مصنف از ذکر قیود مذکوره بتمثیل اکتفا نموده

فَعْلَى لِوَصْفٍ كَقَتِيلٍ وَزَمِنْ ... وَهَالِكٍ وَمَيِّتٍ بِهِ قَمِنْ

فَعْلی بفتح فا و سکون عین از امثله جمع کثرت است جمع است از برای وصفی که مثل قتیل باشد یعنی بر وزن فعیل بمعنی مفعول و دال باشد بر نوع هلاک یا توجع چون قتیل و قتلی و جریح و جرحی و اسیر و اسری و زمن و هالک و میت که لایق اند بوزن فعلی یعنی حمل کرده اند بر فعیل بمعنی مفعول چیزی چند را که مشابهت دارند با او در معنی و بمعنی فاعلند چون زمن و زمنی و هالک و هلکی و میت و موتی و همچنین است مریض و مرضی و احمق و حمقی

لِفُعَلٍ اسْماً صَحَّ لَاماً فِعَلَهْ ... وَالْوَضْعُ فِي فَعْلٍ وَفِعْلٍ قَلَّلَهْ

فِعَلة بکسر فا و فتح عین که از اوزان جمع کثرت است جمع است از برای فُعْل بضم فا و سکون عین حالکونه اسم صحیح اللام باشد چون قُرط و قِرَطة و دُرج و دِرَجة و کُوز و کِوَزة و این جمع در فَعْل بفتح فا و فِعْل بکسر فا و سکون عین کم است یعنی منحصر است بسماع چون قِرَدة و غِرَدة و ...

وَفُعَّلٌ لِفَاعِلٍ وَفَاعِلَهْ ... وَصْفَيْنِ نَحْوُ عَاذِلٍ وَعَاذِلَهْ

فُعَّل بضم فا و فتح عین مشدده که از اوزان جمع کثرت است جمع است از برای فاعل و فاعلة حالکونه وصف صحیح اللام باشند چون ضارب و ضُرَّب و صایم و صُوَّم و کامل و کُمَّل و عاذل و عُذَّل و صایمه و صُوَّم و عاذله و عُذَّل و فُعَّال بضم فا و فتح عین مشدده که این نیز از اوزان جمع کثرت است مثل فُعَّل است یعنی جمع است از برای وصف صحیح اللام که بر وزن فاعل باشد چون صایم و صُوَّام و قائم و قُوَّام و این دو وزن نادر است در معتل اللام چون غازٍ و غُزًّى و غازٍ و غُزَّاء

وَمِثْلُهُ الْفُعَّالُ فِيمَا ذُكِّرَا ... وَذَانِ فِي الْمُعَلِّ لَاماً نَدَرَا

فَعْلٌ وَفَعْلَةٌ فِعَالٌ لَهُمَا ... وَقَلَّ فِيمَا عَيْنُهُ الْيَا مِنْهُمَا

فَعْل بفتح فا و سکون عین و فَعْلة بفتح فا و سکون عین ایضا فِعال بکسر فا و فتح عین که یکی از اوزان جمع کثرت است جمع است از برای ایشان خواه اسم باشند چون کعب و کعاب و ثوب و ثیاب و قصعه و قصاع و خواه وصف چون صعب و صعاب و صعبه و صعاب و کم است وزن فِعال در چیزی که عین او یا باشد چون ضیف و ضیاف

وَفَعَلٌ أَيْضاً لَهُ فِعَالُ ... مَا لَمْ يَكُنْ فِي لَامِهِ اعْتِلَالُ

فِعال مذکور ایضا جمع است از برای فَعَل بفتحتین مادام که فَعَل معتل اللام و مضاعف نباشد چون جبل و جبال و ثمر و ثمار و صاحب تا یعنی فَعَلة مثل فَعَل است یعنی در او نیز فِعال مطرد است بشرط آنکه مضاعف و معتل نباشد چون رقبه و رقاب و ثمره و ثمار و فِعال مذکور ایضا مطرد است در فِعْل بکسر فا و سکون عین چون ذئب و ذئاب و رمح و رماح

أَوْ يَكُ مُضْعَفاً وَمِثْلُ فَعَلِ ... ذُو التَّا وَفِعْلٌ مَعَ فُعْلٍ فَاقْبَلِ

وَفِي فَعِيلٍ وَصْفَ فَاعِلٍ وَرَدْ ... كَذَاكَ فِي أُنْثَاهُ أَيْضاً اطَّرَدْ

وارد و مطرد است فِعال مذکور در فعیل حالکونه وصف فاعل باشد یعنی بمعنی فاعل باشد و همچنین مطرد است فِعال ایضا در مؤنث فعیل یعنی در فعیله با تا چون کریم و کرام و کریمه و کرام و ظریف و ظراف و ظریفه و ظراف

وَشَاعَ فِي وَصْفٍ عَلَى فَعْلَانَا ... وَأُنْثَيَيْهِ أَوْ عَلَى فُعْلَانَا

وَمِثْلُهُ فُعْلَانَةٌ وَالْزَمْهُ فِي ... نَحْوِ طَوِيلٍ وَطَوِيلَةٍ تَفِي

شایع و مطرد است جمع بودن فِعال در وصفی که بر وزن فَعْلان باشد یا انثیی او که فَعْلی و فَعْلانه است چون عطشان و عطاش و عطشی و عطاش و ندمان و ندام و همچنین مطرد است در وصفی که بر وزن فُعْلان باشد یا انثیی فُعْلان است فُعْلانه چون خمصان و خماص و خمصانه و خماص و همچنین التزام کن اطراد فِعال را در وصفی که بر وزن فعیل یا فعیله معتل العین باشد چون طویل و طوال و طویله و طوال

وبفعالل وشبهه انطقا في جمع ما فوق الثلاثة ارتقى

ناطق شو بفعالل وشبه او در جمع چیزی که مرتقی بر فوق ثلثه را در حالتیکه از غیر چیزی بود که گذشت وحذف کن از اسم خماسی مجرد آخر را بقیاس و قاعده و هر چند رابع شبیه بزاید گاهی حذف کرده میشود نه آن حرفی که عدد تمام شود باو و حذف کن زاید چیزی را که تجاوز کرده باشد از رباعی مادام که نبوده باشد آن زاید حرف لینی که ختم کرده شده باشد کلمه بعد از او [illegible]

من غير ما مضى ومن خماسي جرد الآخر انف بالقياس

[illegible]

والرابع الشبيه بالمزيد قد يحذف دون ما به تم العدد

[illegible]

وزائد العادي الرباعي احذفه ما لم يك لينا إثره اللذ ختما

[illegible]

والسين والتا من كمستدع أزل إذ ببنا الجمع بقاهما مخل
والميم أولى من سواه بالبقا والهمز واليا مثله إن سبقا

والياء لا الواو احذف ان جمعت ما كحيزبون فهو حكم حتما

حذف کن یا را نه واو را هرگاه جمع کردانی چیزی را که مثل حیزبون باشد و این حکمیست واجب بدانکه هرگاه اسم مشتمل باشد بر دو زاید [illegible]

وخيروا في زائدي سرندى وكل ما ضاهاه كالعلندى

[illegible]

التصغير

فعيلا اجعل الثلاثي إذا صغرته نحو قذي في قذى

[illegible]

فعيعل مع فعيعيل لما فاق كجعل درهم دريهما

[illegible]

وما به لمنتهى الجمع وصل به إلى أمثلة التصغير صل

[illegible]

وجائز تعويض ما قبل الطرف ۞ إن كان بعض الاسم فيهما انحذف

عوض آوردن یا پیش از حرف آخر جایز است هرگاه بعض از حروف در تصغیر و تکسیر محذوف باشد پس میگوئی در تصغیر سفرجل سفیریج بحذف لام و تعویض یا و در جمع سفاریج

وحائد عن القياس كلّ ما ۞ خالف في البابين حكماً رسما

[illegible]

لتلو يا التصغير من قبل علم ۞ تأنيث او مدّته الفتح انحتم

فتح واجبست حرفی را که بعد از یای تصغیر باشد [illegible] علامت تانیث [illegible] [illegible] همچنین واجبست فتح حرفی که [illegible]

كذاك ما مدّة أفعال سبق ۞ او مدّ سكران وما به التحق

[illegible]

وألف التأنيث حيث مدّا ۞ وتاؤه منفصلين عدّا

الف تانیث ممدوده و تای تانیث شمرده شده اند منفصل از ما قبل و همچنین در حکم منفصل است [illegible] زیاده شده در آخر از برای نسبت و همچنین عجز مضاف و عجز مرکب و همچنین الف و نون [illegible] [illegible]

كذا المزيد آخرا للنسب ۞ وعجز المضاف والمركّب

وهكذا زيادتا فعلانا ۞ من بعد اربع كزعفرانا

وقدّر انفصال ما دلّ على ۞ تثنية او جمع تصحيح جلا

وألف التأنيث ذو القصر متى ۞ زاد على اربعة لن يثبتا

وعند تصغير حبارى خيّر ۞ بين الحبيرى فادر والحبيّر

وَمِثْلَهُ مِمَّا حَوَاهُ احْذِفْ وَتَا ... تَأْنِيثٍ اَوْ مَدَّتَهُ لَا تُثْبِتَا

وَإِنْ تَكُنْ تَرْبَعُ ذَا ثَانٍ سَكَنْ ... فَقَلْبُهَا وَاوًا وَحَذْفُهَا حَسَنْ

لِشِبْهِهَا الْمُلْحَقِ وَالْأَصْلِيِّ مَا ... لَهَا وَلِلْأَصْلِيِّ قَلْبٌ يُعْتَمَى

و قول [illegible] ما [illegible] الماحقه و لشبهها [illegible] نعت او واحد [illegible] و [illegible] نعت او از اعتميت الشئ [illegible] بعين [illegible] جميع [illegible] و [illegible] حذف او [illegible] و همچنين يد منقوص [illegible]

وَالْأَلِفَ الْجَائِزَ أَرْبَعًا أَزِلْ ... كَذَاكَ يَا الْمَنْقُوصِ خَامِسًا عُزِلْ

[illegible] مصطفى مصطفى [illegible] و معتدى و [illegible] و معتدى [illegible]

وَالْحَذْفُ فِي الْيَا رَابِعًا أَحَقُّ مِنْ ... قَلْبٍ وَحَتْمٌ قَلْبُ ثَالِثٍ يَعِنّ

و حذف [illegible] منقوص [illegible] از قلب او [illegible] قاضى قاضى و قاضوى و قلب [illegible] واو [illegible] شجى و عمى [illegible] [illegible] و همچنين [illegible]

وَأَوْلِ ذَا الْقَلْبِ انْفِتَاحًا وَفَعِلْ ... وَفُعِلٌ عَيْنَهُمَا افْتَحْ وَفِعِلْ

هرگاه قلب کرده شود یا منقوص بواو واجبست فتح ما قبل او چون شجوی و قاضوی و فعل بفتح فا و کسر عین و فعل بضم فا و کسر عین و فعل بکسرتین فتح بده عین این ها در نسبت چون نمری در نمر و دئلی در دئل و ابلی در ابل

وَقِيلَ فِي الْمَرْمِيِّ مَرْمَوِيُّ ... وَاخْتِيرَ فِي اسْتِعْمَالِهِمْ مَرْمِيُّ

گفته شده در مرمی یا مشدده که احدهما اصلی و دیگری زایده است مرموی بحذف زایده و قلب اصلیه بواو و مختار در استعمال قوم مرمی است بحذف یا مشدده خواه زایده باشد و خواه اصلی در نسبت چنانچه کاسنت در شافعی

وَنَحْوُ حَيٍّ فَتْحُ ثَانِيهِ يَجِبْ ... وَارْدُدْهُ وَاوًا إِنْ يَكُنْ عَنْهُ قُلِبْ

و مثل حی یعنی هر اسمی که در آخر او یا مشدده باشد و مسبوق بیک حرف باشد فتح ثانی آن اسم در نسبت واجب است و رد کن ثانی او را یعنی ثانی را اگر ثالث اسم است بواو اگر منقلب از واو باشد میگوئی در طیی حیوی

وَعَلَمَ التَّثْنِيَةِ احْذِفْ لِلنَّسَبْ ... وَمِثْلُ ذَا فِي جَمْعِ تَصْحِيحٍ وَجَبْ

علامت تثنیه را حذف کن از برای نسبت و مثل این در جمع تصحیح واجبست یعنی هرگاه نامیده شود مردی بزیدان یا بزیدون و اعراب داده شوند باعراب تثنیه و جمع حذف کرده میشود در نسبت علامت تثنیه و جمع و میگوئی در هر دو زیدی و در کسی که مسمی بهندات باشد میگوئی هندی بحذف الف و تا

وَثَالِثٌ مِنْ نَحْوِ طَيِّبٍ حُذِفْ ... وَشَذَّ طَائِيٌّ مَقُولًا بِالْأَلِفْ

و حرف ثالث حذف کرده میشود از مثل طیب یعنی هرگاه یا مشدده مسبوق باشد بحرفی و ما بعد یا حرفی باشد واجبست در نسبت حذف ثالث که یاء مکسوره باشد میگوئی در طیب طیبی بحذف یای مکسوره و ابقاء یای ساکن و شاذ است طائی با الف یعنی بنا بر قاعده مذکوره قیاس در نسبت طیئ طیئی است بحذف یا مکسوره لیکن بر سبیل شذوذ گفته اند طائی بحذف احد یائین و قلب دیگری بالف

وَفَعَلِيٌّ فِي فَعِيلَةَ الْتُزِمْ ... وَفُعَلِيٌّ فِي فُعَيْلَةٍ حُتِمْ

فَعَلي بفتحتين التزام كرده شده در فعيله بفتح فا وكسر عين وفُعَلي بضم فا وفتح عين واجبست در فُعَيله بضم فا وفتح عين يعني گفته ميشود در نسبت بفعيله فَعَلي بحذف يا اگر معتل العين ومضاعف نباشد چنانچه خواهد آمد پس ميگوئي در نسبت بحنيفه حَنَفي وگفته ميشود در فُعَيله فُعَلي بحذف يا اگر نبوده باشد مضاعف پس ميگوئي در نسبت بجهينه جُهَني

وَأَلْحَقُوا مُعَلَّ لَامٍ عَرِيَا ... مِنَ الْمِثَالَيْنِ بِمَا التَّا أُولِيَا

ملحق كردانيده اند معتل اللام را كه عاري باشد از تا از دو مثال مذكور بچيزي كه تا تابع كردانيده شده باشد او را يعني اسمي كه بروزن فعيل بفتح فا وكسر عين يا فُعَيل بضم فا وفتح عين باشد وبي تا باشد ومعتل اللام حكم او حكم اسميست كه در او تا باشد در وجوب حذف يا وفتح عين پس ميگوئي در عدي عَدَوي وقصي قُصَوي همچنانكه ميگوئي در امية اموي واگر فعيل وفُعيل مذكورين صحيح اللام باشند حذف نميشود از ايشان چيزي پس ميگوئي در عقيل عَقِيلي ودر عُقيل عُقَيلي

وَتَمَّمُوا مَا كَانَ كَالطَّوِيلَةْ ... وَهَكَذَا مَا كَانَ كَالْجَلِيلَةْ

وتمام گذاشته اند اسمي را كه بوده باشد مثل طويله وهمچنين اسمي را كه بوده باشد چون جليله يعني آن چيزي كه بروزن فعيله باشد ومعتل العين باشد يا مضاعف حذف كرده نميشود يا او در نسبت پس ميگوئي طويلي در طويله وجليلي در جليله

وَهَمْزُ ذِي مَدٍّ يُنَالُ فِي النَّسَبْ ... مَا كَانَ فِي تَثْنِيَةٍ لَهُ انْتَسَبْ

حكم همزه ممدوده در نسبت مثل حكم همزه است در تثنيه پس اگر همزه زائده باشد از براي تانيث قلب كرده ميشود بواو همچون صحراوي در صحرا واگر زائد باشد از براي الحاق چون علباء يا بدل از اصليه باشد چون كساء دو وجهست تصحيح همزه چون علبائي وكسائي وقلب چون علباوي وكساوي واگر همزه اصليه باشد پس تصحيح است همزه چون قرائي در قراء

وَانْسُبْ لِصَدْرِ جُمْلَةٍ وَصَدْرِ مَا ... رُكِّبَ مَزْجاً وَلِثَانٍ تَمَّمَا

منسوب ساز صدر جمله وصدر مركب مزجي پس ميگوئي در تابط شرا تابطي ودر بعلبك بعلي وهمچنين منسوب ساز جزء ثاني را كه تتمه اضافه است كه ابتدا كرده شده باشد بابن يا اب پس ميگوئي در ابن الزبير وابي بكر زبيري وبكري وهمچنين منسوب ساز جزء ثاني چيزيرا كه تعريف اول بثاني واجب باشد پس ميگوئي در غلام زيد زيدي ومنسوب ساز جزء اول را اما سواي انچه مذكور شد مادام كه خوف لبس نباشد پس ميگوئي در امرء القيس امرئي واگر خوف لبس باشد حذف كن صدر را ومنسوب ساز عجز او را پس ميگوئي در عبد الاشهل اشهلي زيرا كه اگر منسوب سازي صدر او را بعبدي ملتبس ميشود بعبد شمس وعبد مناف وغير ايشان

إِضَافَةً مَبْدُوءَةً بِابْنٍ أَوَ ابْ ... أَوْ مَا لَهُ التَّعْرِيفُ بِالثَّانِي وَجَبْ

فِيمَا سِوَى هَذَا انْسُبَنْ لِلْأَوَّلِ ... مَا لَمْ يُخَفْ لَبْسٌ كَعَبْدِ الْأَشْهَلِ

وَاجْبُرْ بِرَدِّ اللَّامِ مَا مِنْهُ حُذِفْ ... جَوَازاً انْ لَمْ يَكُ رَدُّهُ أُلِفْ

جبر كن برد لام الفعل چيزي را كه محذوف باشد لام او رد جايز هرگاه نبوده باشد رد او مالوف در جمعي تصحيح يا تثنيه وحق مجبور باين وفا كننده است بدان هرگاه منسوب اليه محذوف اللام باشد رد او در جمع وتثنيه مالوف است يا مالوف نيست اگر رد او مالوف نيست جايز است رد لام در نسبت پس ميگوئي در مثل ابن ويد ابنوي ويدوي وجايز است عدم رد چون ابني ويدي واگر رد لام در جمع يا تثنيه مالوف است واجب است رد در نسبت پس ميگوئي در مثل اب واخ ابوي واخوي چنانچه در تثنيه گفته ميشود ابوان واخوان

فِي جَمْعَيِ التَّصْحِيحِ أَوْ فِي التَّثْنِيَهْ ... وَحَقُّ مَجْبُورٍ بِهَذِي تَوْفِيَهْ

وَبِأَخٍ أُخْتاً وَبِابْنٍ بِنْتَا ... أَلْحِقْ وَيُونُسُ أَبَى حَذْفَ التَّا

الحاق كن باخ اخت را وبابن بنت را در نسبت پس حذف ميكني تا را از بنت واخت [illegible] پس ميگوئي اخوي وبنوي بحذف تا ورد لام ومذهب يونس اينست كه نسبت داده ميشود بر لفظ ايشان پس ميگوئي اختي وبنتي

وغيرها التأنيث من محرك ... سكنه أو قف رائم التحرك

ساکن کردان غیر هاء تانیث را از متحرک یا وقف کن بحالتی که روم کنند ولی حرکت را یا اشمام کن ضمه را یا وقف کن حالکون که مضاعف کنی حرف آخر را که همزه یا حرف علت نباشد واگر تا یع باشد الحرف آخر متحرک را یا نقل که حرکت حرف آخر را بما قبل آن حرف اگر ما قبل ساکن باشد و تحریک او ممتنع نباشد بدانکه هر گاه اراده کرده شود وقف بر اسم متحرک الآخر پس اگر آخر او هاء تانیث باشد واجبست وقف بر او بسکون پس میگویی در هذه فاطمة اقبلت هذه فاطمه بسکون ها واگر آخر او غیر هاء تانیث باشد پس در وقف بر او پنج وجه است

أو أشمم الضمة أو قف مضعفا ... ما ليس همزا أو عليلا إن قفا

محركا وحركات انقلا ... لساكن تحريكه لن يحظلا

ومررت بالقرب واگر ما قبل متحرک یا ساکن باشد مثل جعفر یا ساکن باشد اما قابل حرکت نباشد وجوه نایب و وقف بنقل جایز

ونقل فتح من سوى المهموز لا ... يراه بصري وكوف نقلا

نقل کردن فتحه از غیر مهموز جایز نیست نزد بصریان و کوفیان مطلق نقل را جایز میدانند بدانکه مذهب کوفیین بصه اینست که وقف بنقل جایز است خواه حرکت فتحه باشد خواه غیر فتحه و خواه آخر مهموز باشد و خواه غیر مهموز پس میگویی بنابر مذهب ایشان هذا الضرب و رأیت الضرب و مررت بالضرب و هذا الردء و رأیت الردء و مررت بالردء و مذهب بصریین اینست که هر گاه حرکت فتحه باشد نقل جایز نیست مگر اینکه آخر مهموز باشد پس جایز است نزد ایشان رأیت الردء و ممتنع است رأیت الضرب

والنقل إن يعدم نظير ممتنع ... وذاك في المهموز ليس يمتنع

نقل حرکت آخر در وقف اگر مودی شود باینکه کلمه معدوم النظیر شود در کلام عرب این نقل ممتنع است و این نقل ممتنع نیست در مهموز پس بنابراین ممتنع است هذا العلم بکسر العین وضم اللام و سکون میم در وقف بر العلم و ممتنع نیست هذا الردء بکسر راء و ضم دال

في الوقف تا تأنيث الاسم ها جعل ... إن لم يكن بساكن صح وصل

گردانیده شده تاء تانیث اسمی هاء در وقف اگر متصل نباشد آن تا بساکن صحیح و کم است این چنین گردانیدن با هاء در جمع تصحیح و در چیزی که شبیه باو باشد و غیر این دو که جمع تصحیح و تاء تانیث ما قبل ساکن باشد بعکس منسوب است بدانکه هر گاه وقف کرده شود بر چیزی که در آخر او تاء تانیث باشد پس اگر فعل باشد وقف کرده میشود بتا چون هند قامت و اگر اسم باشد پس اگر متصل باشد خالی از این نیست که ما قبل تا حرف ساکن صحیح است یا غیر آن پس اگر ما قبل حرف صحیح ساکن باشد وقف کرده میشود بتا چون بنت و اخت و اگر غیر آن باشد وقف کرده میشود بها چون فاطمة و قائمة و اگر جمع تصحیح یا مشابه او باشد وقف کرده میشود بتا چون هندات و کم است که گفته شود هندات

وقل ذا في جمع تصحيح وما ... ضاهى وغير ذين بالعكس انتمى

وقف بها السكت على الفعل المعل ... بحذف آخر كأعط من سأل

وقف بهاء سکت بر فعل معتلی که محذوف الآخر باشد مثل اعط که جایز است در حالت وقف الحاق هاء سکت باو و گفتن که اعطه و نیست الحاق هاء سکت واجب در سوی چیزی که هو مثل ع باشد یعنی حذف حرف آخر بحرف جازم یا غیر دو حرف که یکی از ایشان زاید باشد چون عِ و قِ که باید گفته شود در حالت وقف عه و قه و جایز است لم یع و لم یق که میگوئی لم یعه و لم یقه

وليس حتما في سوى ما كع أو ... كيع مجزوما فراع ما رعوا

وما في الاستفهام إن جرت حذف ... ألفها وأولها الها إن تقف

وليس حتما في سوى ما انخفضا ... باسم كقولك اقتضاء ما اقتضى

ما استفهامیه اگر جر داده شود بحرف میشود الف او و در عقب بیاور بعد از حذف الف بجای الف هاء سکت واجب مگر در مائی که مجرور شود باسم چون اقتضی زید اقتضاء مه بدانکه هر گاه داخل شود جار بر ما استفهامیه واجبست حذف الف او چون عم یتساءلون و بم جئت و اقتضی زید و هر گاه وقف کرده شود بر او بعد از دخول جار پس اگر جار حرف باشد ... نحو اقتضاء مه مجی مه

[illegible]

وَوَصْلَ ذِي الْهَاءِ أَجِزْ بِكُلِّ مَا ٭ حُرِّكَ تَحْرِيكَ بِنَاءٍ لَزِمَا

اجازه ده وصل هاء سكت را در هر چیزی که متحرک باشد بحرکت بنائی لازم یعنی بشبیه بحرکت اعرابی نباشد مثل تحمل تو در کیفیت کیفه پس جایز نیست الحاق این ها بچیزی که حرکت او اعرابی باشد پس نتوان گفت در جائی زید جائی زیده یا شبیه بحرکت اعرابی باشد پس نتوان گفت در ضرب ضربه و وصل این ها بغیر متحرک بحرکت بنائی لازم شاذ است کقولهم فی من علی من علو و مستحسن است الحاق این ها بچیزی که حرکت بنائی او دایم باشد

وَوَصْلُهَا بِغَيْرِ تَحْرِيكِ بِنَا ٭ أُدِيمَ شَذَّ فِي الْمُدَامِ اسْتُحْسِنَا

وَرُبَّمَا أُعْطِيَ لَفْظُ الْوَصْلِ مَا ٭ لِلْوَقْفِ نَثْرًا وَفَشَا مُنْتَظِمَا

گاه هست که اعطا کرده میشود لفظ وصل را چیزی که حاصل است از برای وقف در نثر و نظم اما در نثر بر سبیل قلت و منه قوله تعالی لم یتسنه وانظر و در نظم شایع و کثیر است

[illegible]

الإمالة

الْأَلِفَ الْمُبْدَلَ مِنْ يَا فِي طَرَفْ ٭ أَمِلْ كَذَا الْوَاقِعُ مِنْهُ الْيَا خَلَفْ

اماله کن الفی را که مبدل باشد از یائی که در طرف باشد مثل الف رمی و همچنین الفی را که واقع شود یا جانشین از او مثل الف ملهی که در تثنیه ملهیان میشود و امال مکن الفی را که بگردد یا بسبب زیادتی یا در تصغیر مثل قفی یا منقلب بیا شود در لغت هذیل مثل قفا که چون مضاف شود بیاء متکلم میگردد در لغت هذیل قفی و معنی قول مصنف که ما تلیه ها التانیث الخ اینست که الفی که یا وقت شود در اوسبب اماله اماله کرده میشود اگر چه در عقب او باشد هاء تانیث مثل فتاة یعنی هاء تانیث مانع اماله نمیشود

دُونَ مَزِيدٍ أَوْ شُذُوذٍ وَلِمَا ٭ تَلِيهِ هَا التَّأْنِيثِ مَا الْهَا عَدِمَا

وهكذا

وَهَكَذَا بَدَلُ عَيْنِ الْفِعْلِ إِنْ ٭ يَؤُلْ إِلَى فِلْتُ كَمَاضِي خَفْ وَدِنْ

و همچنانکه اماله کرده میشد الفی که عین الفعل باشد و مبدل باشد از واو و یا در هرگاه آیل شود بفلت یعنی بعد از اسناد بتاء ضمیر بوزن فلت باشد بکسر فا چون خاف و دان که بعد از اسناد بتاء ضمیر میگوئی خفت و دنت بکسر فاء و اگر بعد از اسناد بتاء ضمیر بوزن فلت شود بضم فا جایز نیست اماله چون قال و طال

ایضا

كَذَاكَ تَالِي الْيَاءِ وَالْفَصْلُ اغْتُفِرْ ٭ بِحَرْفٍ اوْ مَعْ هَا كَجَيْبَهَا أَدِرْ

و همچنین اماله کرده میشود الفی که بعد از یا باشد بلا فصل مثل بیان و مغتفر است فصل بیک حرف چون شیبان یا بدو حرف که یکی از آن دو حرف ها باشد چون ادر جیبها یعنی با فصل بیک حرف یا دو حرف چنین ایضا اماله میشود

[illegible]

كَذَاكَ مَا يَلِيهِ كَسْرٌ أَوْ يَلِي ٭ تَالِيَ كَسْرٍ أَوْ سُكُونٍ قَدْ وَلِي

و همچنین اماله کرده میشود الفی که بعد از او کسره باشد چون عالم یا واقع شود بعد از دو حرف که واقع شوند آن دو حرف بعد از کسره و اول ایشان ساکن باشد چون شملال و همچنین اماله کرده میشود الفی که فاصل گردد میان دو حرف که واقع باشند بعد از کسره و اول ایشان ساکن باشد چون هذان درهماک و قول مصنف که و فصل الها الخ اشاره باینست یعنی فاصله شدن هاء همچو لا فصل شمرده میشود پس کسی که اماله کند الف درهماک را منع کرده نمیشود

كَسْرًا وَفَصْلُ الْهَا كَلَا فَصْلٍ يُعَدْ ٭ فَدِرْهَمَاكَ مَنْ يُمِلْهُ لَمْ يُصَدّ

[illegible]

وَحَرْفُ الِاسْتِعْلَا يَكُفُّ مُظْهَرَا ٭ مِنْ كَسْرٍ اوْ يَا وَكَذَا تَكُفُّ رَا

حرف استعلا و آن هفت است خا معجمه و صاد و ضاد و طا و ظا و غین معجمه و قاف مانع اماله است هرگاه سبب اماله کسره ظاهره یا یاء موجوده باشد و واقع باشد این حرف استعلا بعد از الف متصل بالف چون ساخط و حاصل یا منفصل بحرفی چون نافخ و ناعق یا منفصل بدو حرف چون مناشیط و مواثیق و همچنین منع میکند راء آن اماله را بشرط آنکه مکسور نباشد بلکه مضموم باشد چون هذا عذار یا مفتوح باشد چون هذا عذاران و حکم مکسور خواهد آمد انشاء الله و همچنین منع میکند حرف استعلاء از اماله هرگاه مقدم باشد بشرط آنکه مکسور نباشد و ساکن واقع بعد از مکسور نباشد پس اماله کرده میشود مانند صالح و ظالم و قاتل و اماله کرده میشود مانند طلاب و غلاب و اصلاح

وَمُنتَهَى اسْمٍ خَمْسٌ اِنْ تَجَرَّدَا ۞ وَاِنْ يُزَدْ فِيهِ فَمَا سَبْعًا عَدَا

نهایت اسم مجرد پنج حرفست واگر مزید فیه بود تجاوز نکرده است از هفت حرف چون احرنجام واستنهام واسم مجرد بر سه قسم است ثلاثی چون فلس ورباعی چون جعفر وخماسی چون سفرجل واین گفته است

وَغَيْرَ آخِرِ الثُّلَاثِي افْتَحْ وَضُمّْ ۞ وَاكْسِرْ وَزِدْ تَسْكِينَ ثَانِيهِ تَعُمّْ

فتحه وضمه وکسره غیر آخر ثلاثی را که آن فاء الفعل وعین الفعل است وزیاد کن سکون ثانی را که عین الفعل است بر ضم وفتح وکسر تا احاطه کرده باشی اوزان اسم را بدانکه معتبر در وزن کلمه ماعدای حرف اخیر است پس اسم ثلاثی یا مضموم الاول است یا مفتوح یا مکسور وهریک از این تقادیر یا مضموم الثانی یا مکسور یا مفتوح یا ساکن پس حاصل میشود از ضرب اول در ثانی دوازده بنا چون قُفْل وعُنُق ودُئِل وصُرَد وعِلْم وحِبُك وإبِل وعِنَب وفَلْس ورَجُل وعَضُد وكَبِد وفَعَل

وَفِعُلٌ أُهْمِلَ وَالْعَكْسُ يَقِلّْ ۞ لِقَصْدِهِمْ تَخْصِيصَ فِعْلٍ بِفُعِلْ

از ابنیه ثانی عشر دو بناست که یکی از این آن وزن فِعُل است بکسر اول وضم ثانی مهمل است یعنی متروکست واین از مصنف مبنی بر عدم اثبات حِبُك است نزد او وزن دویم وزن فُعِل است بضم اول وکسر ثانی کم است چون دُئِل از جهة قصد قوم تخصیص این وزن بفعل چون ضُرِب

وَافْتَحْ وَضُمَّ وَاكْسِرِ الثَّانِيَ مِنْ ۞ فِعْلٍ ثُلَاثِيٍّ وَزِدْ نَحْوَ ضُمِنْ

فتحه وضمه وکسره ثانی را از فعل ثلاثی وزیاد کن مثل ضُمِن را ونهایت حروف فعل مجرد چهار است واگر زیاد کرده شود در او تجاوز نمیکند از شش حرف بدانکه فعل مجرد میباشد ومزید فیه مثل اسم وازبرای ثلاثی مجرد چهار وزن است سه از برای معلوم فَعَل چون فَعَل بفتح عین مانند ضَرَب وفَعِل بکسر عین چون عَلِم وفَعُل بضم عین چون شَرُف ویکی از برای فعل مجهول چون فُعِل بضم فا وکسر عین مثل ضُمِن وقُتِل ورباعی مجرد یک وزن است یک از برای فعل معلوم چون دَحْرَج بفتح اول وثالث وسکون ثانی

وَمُنْتَهَاهُ اَرْبَعٌ اِنْ جُرِّدَا ۞ وَاِنْ يُزَدْ فِيهِ فَمَا سِتًّا عَدَا

لِاسْمٍ مُجَرَّدٍ رُبَاعٍ فَعْلَلُ ۞ وَفِعْلِلٌ وَفِعْلَلٌ وَفُعْلُلُ

از برای اسم رباعی مجرد شش وزن است اول فَعْلَل بفتح اول وثالث وسکون ثانی چون جعفر دویم فِعْلِل بکسر اول وثالث وسکون ثانی چون زِبْرِج سیم فِعْلَل بکسر اول وسکون ثانی وفتح ثالث چون دِرْهَم چهارم فُعْلُل بضم اول وثالث وسکون ثانی چون بُرْثُن پنجم فِعَلّ بکسر اول وفتح ثانی وسکون ثالث چون قِمَطْر ششم فُعْلَل بضم اول وسکون ثانی وفتح ثالث چون جُخْدَب وقول مصنف وان علا یعنی اگر تجاوز کند از چهار حرف پس آن پنج است باوزان اسم خماسی وآن چهار است اول فَعَلَّل بفتح اول وثانی

وَمَعْ فِعَلٍّ فُعْلَلٌ وَاِنْ عَلَا ۞ فَمَعْ فَعَلَّلٍ حَوَى فَعْلَلِلَا

كَذَا فُعَلِّلٌ وَفِعْلَلٌّ وَمَا ۞ غَايَرَ لِلزَّيْدِ اَوِ النَّقْصِ انْتَمَى

وَالْحَرْفُ اِنْ يَلْزَمْ فَاَصْلٌ وَالَّذِي ۞ لَا يَلْزَمُ الزَّائِدُ مِثْلُ تَا احْتُذِي

هر حرفی که لازم جمیع تصاریف کلمه است آن حرف اصلیست وآن حرفی که در بعضی از تصاریف ساقط شود آن زائد است چون تاء احتذی

بِضِمْنِ فِعْلٍ قَابِلِ الْاُصُولَ فِي ۞ وَزْنٍ وَزَائِدٌ بِلَفْظِهِ اكْتُفِي

وَضَاعِفِ اللَّامَ اِذَا اَصْلٌ بَقِي ۞ كَرَاءِ جَعْفَرٍ وَقَافِ فُسْتُقِ

هرگاه اراده کرده شود وزن کلمه مقابله کرده میشود اصول آن کلمه بفا وعین ولام حرف اول مقابله کرده میشود بفا ودویم بعین وسیم بلام واگر باقی ماند بعد از این ثلاثه حرف اصلی تعبیر کن از او بلام یعنی لام را مکرر کن پس هرگاه گفته شود که ما وزن ضرب فَعَل وچون گفته شود که ما وزن جعفر وفستق گفته میشود فَعْلَل وفُعْلُل پس مکرر میشود لام بحسب اصول واگر در کلمه حرف زائد بود تعبیر کرده میشود از آن حرف بلفظ او پس اگر گفته شود که وزن ضارب پس بگو فاعل وما وزن جوهر ومستخرج بگو فوعل ومستفعل واین در وقتیست که زائد مضاعف حرف اصلی نباشد تعبیر کرده میشود از آن زائد بآنچه تعبیر کرده شده بآن از اصل ومصنف در این بیت که وارد یکی زائد اکتفا بیان این کرده

فان يكُ الزايدُ ضعفَ أصلِ ... فاجعله له في الوزنِ ما للأصلِ

يعني هرگاه بوده باشد زايد مضاعف اصل يعني عين يا لام را مكرر كرده باشند پس بگردان از براي آن زايد در وزن آنچه را كه ثابت است از براي اصل پس ميگوئي در وزن اغدودن افعوعل و در وزن كرّم فعّل پس تعبير ميكني از دال ثاني و راء ثاني بعين چنانچه از دال و راء ميكردي و جايز نيست تعبير از اين زايد بلفظ او پس نيگوئي در وزن اغدودن افعودل و در وزن كرّم فعرل

واحكم بتأصيل حروف سمسمِ ... ونحوه والخلف في كململمِ

حكم كن باصالت حروف سمسم و مانند او و خلاف در مثل لملم است بدانكه مراد بنحو سمسم هر اسم [illegible] كه فا و عين او مكرر باشد و نبوده باشد احد مكررين صالح از براي سقوط پس اين نوع از اسم حكم كرده شده باصالت كل حروف مراد بمثل لملم آنست كه احد مكررين صلاحيت سقوط داشته باشد پس در حكم بر او بزياده خلاف است چه لملم كه امر فعل است و همچنين كفكف لام ثانيه و كاف ثانيه صالحند از براي سقوط بدليل صحت لم و كف پس بعضي اصالت كل حروف ايشان و در زيادتي بعضي خلاف است

فألفٌ أكثرَ من أصلين ... صاحبَ زايدٌ بغيرِ مَينِ

تركيب الف مبتدا اكثر مفعول صاحب من اصلين متعلق باكثر صاحب فعل فاعلش ضمير الف زايد خبر بغير مين متعلق بزايد يعني الف زايد است بي كذب هرگاه مصاحب باشد زايد بر دو حرف اصلي را چون ضارب و عقنقل كه الف ايشان زايد است و اگر مصاحب باشد دو حرف اصلي را پس زايد نخواهد بود بلكه يا اصليست چون الف الي يا بدل از اصليست چون الف قال و باع

والياكذا والواو إن لم يقعا ... كما هما في يؤيؤٍ ووعوعا

يا و واو همچو الف اند اگر واقع نشوند مثل ولو و يا به حرف اصلي را حكم كرده ميشود بزيادتي ايشان مكرر ثنائي مكرر مثال اول صيرف و يعمل و عجوز كه واو و يا زايد است در ايشان و مثال يؤيؤ كه طايريست ذي مخلب و وعوع بمعني صوت كه واو و يا در ايشان اصليست

وهكذا همزٌ وميمٌ سبقا ... ثلاثةً تأصيلُها تحقّقا

همزه و ميمي كه سابق باشند سه حرف را كه اصالت ايشان ثابت باشد همچو او و باشند در زياده بودن چون همزه احمر و ميم مكرم كه زايد اند و اگر سابق باشند دو حرف اصلي را حكم كرده شده باصالت ايشان چون ابل و مهدد

كذاك همزٌ آخرٌ بعد ألف ... أكثر من حرفين لفظها ردف

همزه كه در آخر كلمه باشد بعد از الف مصاحب و رديف باشد زياده از دو حرف را همچو الف است در زيادتي چون همزه حمراء و عاشوراء كه زايد است و اگر پيش از الف دو حرف باشد چون كساء و رداء همزه زايد نيست بجهت همزه كساء مبدل است از واو و همزه رداء مبدل است از يا و همچنين هرگاه مقدم باشد بر الف يك حرف چون ماء

والنونُ في الآخر كالهمز وفي ... نحو غضنفرٍ أصالةً كُفي

نوني كه در آخر كلمه باشد بعد از الفي كه مسبوق باشد بزياده از دو حرف حكم كرده ميشود بر او بزيادة همچنانكه حكم كرده ميشد بر همزه هرگاه چنين واقع شود چون زعفران و سكران كه نون ايشان زايد است و اگر پيش از الف سه حرف كمتر باشد پس حكم نون اصلي خواهد بود چون نون مكان و رمان و باز داشته شده نون از اصالت در مثل غضنفر يعني هرگاه نون واقع شود در كلمه بعد از دو حرف و بعد از آن نيز دو حرف ديگر پس آن نون زايد است

والتاءُ في التأنيث والمضارعة ... ونحو الاستفعال والمطاوعة

تا زايد ميباشد در تأنيث چون ضاربة و در مضارع مخاطب چون تفعل و در مثل استفعال و تفاعل و افتعال چون استخراج و استخرج و مستخرج و در مطاوعه چون علمته فتعلم و دحرجته فتدحرج

والهاء وقفًا كلمه ولم تره ... واللام في الإشارة المشتهرة

زياد بوده هاء سكت مطرد است در حالت وقف چون هاء لمه و اين بعد از ما استفهام است بعد از دخول لام جاره الف حذف شده و هاء سكت باو ملحق شده و همچنين مطرد است لحوق ها بفعل محذوف اللام للوقف نحو اره او الجزم نحو لم تره و غير ذلك چنانچه در باب وقف گذشت و ايضا مطرد است زيادتي لام در اسماء اشاره چون لام ذلك و تلك و هنالك

وامنع زيادةً بلا قيدٍ ثبت ... إن لم تبيّن حجةٌ كحظلت

منع كن زياده بودن حرفي كه خالي باشد از قيدي كه مقيد شده باو زياده بودن اگر ظاهر نباشد حجتي و دليلي بر زياده بودن حرف بدانكه هرگاه واقع شود حرفي از حروف زياده [illegible] كه جمع كرده است ايشان را [illegible] مذكوره حكم باصالت آن مگر آنكه قائم باشد دليل بر زيادتي او مثل سقوط همزه شمال [illegible] كه شملت الريح [illegible] [illegible] مثل سقوط نون [illegible] [illegible] ايشان كه حظلت [illegible] [illegible]

ومدّا ابدل ثانيَ الهمزين من ... كلمة ان يسكن كآثر وائتمن

ان يفتح اثر ضم او فتح قلب ... واوا ويا اثر كسر ينقلب

ذو الكسر مطلقا كذا وما يضم ... واوا اصر ما لم يكن لفظا اتم

فذاك ياء مطلقا جا واؤم ... ونحوه وجهين في ثانيه ام

ويا اقلب الفا كسرا تلا ... او ياء تصغير بواو ذا افعلا

في آخر او قبل تا التأنيث او ... زيادتي فعلان ذا ايضا رأوا

في مصدر المعتل عينا والفعل ... منه صحيح غالبا نحو الحول

وجمع ذي عين أعلّ او سكن ... فاحكم بذا الاعلال فيه حيث عنّ

وصححوا فعلة وفي فعل ... وجهان والاعلال اولى كالحيل

والواو لاما بعد فتح يا انقلب ... ويا كموقن بذا لها اعترف

ويكسر المضموم في جمع كما ... يقال هيم عند جمع اهيما

وواوا اثر الضم رد اليا متى ... الفي لام فعل او من قبل تا

كتاء بان من رمى كمقدرة ... كذا اذا كسبعان صيرة

وإن يكن عينا لفعلى وصفا * فذاك بالوجهين عنهم يلفى

هرگاه بوده باشد یا عین الفعل از بناء فعلی حالی که فعلی صفت باشد پس ای یافت میشود از قوم به دو وجه یکی قلب ضمه بکسره پس صحیح میماند یا دوم ابقاء ضمه و قلب یا بواو چون الضیقی والکیسی بقلب ضمه بکسره والضوقی والکوسی بابقاء ضمه و قلب یا بواو چون الضیقی والکیسی و ایشان مؤنث اضیق والکیس اند

من لام فعلى اسما اتى الواو بدل * ياء كتقوى غالبا جاء البدل

آمده است واو بدل از یا که لام الفعل فعلی باشد حالی که فعلی اسم باشد آمده است این بدل در غالب اوقات چون تقوی و فتوی که اصل ایشان تقیا و فتیا بوده

بالعكس جاء لام فعلى وصفا * وكون قصوى نادرا لا يخفى

آمده است لام فعلی حالی که وصف باشد بعکس یعنی قلب کرده میشود واو بیا مثل دنیا و علیا که در اصل دنوا و علوا بوده اند و این ذات قول اهل حجاز قصوی جز قیاس قصیاست

إن يسكن السابق من واو ويا * واتصلا ومن عروض عريا

فياء الواو اقلبن مدغما * وشذ معطى غير ما قد رسما

هرگاه مجتمع شوند واو و یا متصلا یعنی در یک کلمه جمع شوند و سابق از ایشان ساکن باشد و سکونش خالی یعنی از عروض عاری باشد قلب کن واو را بیا و ادغام کن یا را در یا چون سید و میت که اصل ایشان سیود و میوت بوده بعد از قلب و ادغام سید و میت شده و این ذات اسمی که معاکس او شده غیر چیزی که مرسوم شد پس اگر واو و یا در دو کلمه باشند ادغام کرده نمیشوند مثل یعطی واقد و هچنین اگر سکون عارض شود یعنی لازم ایشان باشد ... رؤیه در رویه

من ياء او واو بتحريك اصل * ألفا ابدل بعد فتح متصل

بدل یاران واو و یاء که متحرک و حرکت ایشان اصلی باشد و بعد از فتحه باشند و آن فتحه با ایشان در یک کلمه باشد الف را بشرط آنکه متحرک باشد ما بعد آن واو و یا چون قال و باع که اصل ایشان قول و بیع بوده پس قلب شده واو و یا بالف از جهت تحرک ایشان و انفتاح ما قبل ایشان و اگر ما بعد یا و واو ساکن باشد و نبوده باشد یکی از ایشان لام الفعل واجب است تصحیح و اعلال جایز نیست چون بیان و ... طویل پس اگر ... هو الام واجب است اعلال

إن حرك التالي وإن سكن كف * إعلال غير اللام وهي لا يكف

إعلالها بساكن غير الألف * أو ياء التشديد فيها قد ألف

وصح عين فعل وفعلا * ذا أفعل كأغيد وأحولا

صحیح است و اعلال کرده نمیشود عین الفعل هر فعلی که صاحب افعل باشد یعنی اسم فاعل او بر وزن افعل باشد چون عور یعنی اعور و هیف یعنی اهیف و عید یعنی اعید و حمل کرده شده مصدر فعلی چون هیفا و عورا و حولا

وإن يبن تفاعل من افتعل * والعين واو سلمت ولم تعل

هرگاه ظاهر شود تفاعل از افتعل یعنی افتعال بمعنی تفاعل باشد که آن اشتراکست در فاعلیت و مفعولیت و حال آنکه عین الفعل واو باشد سالم است عین الفعل و اعلال کرده نمیشود چون اشتوروا و اگر عین یا باشد اعلال کرده میشود چون ابتاعوا و استافوا ای تضاربوا بالسیوف و هرگاه افتعل بمعنی تفاعل نباشد حق او اینست که اعلال کرده شود هرگاه معتل العین باشد چون اختاب و ارتاب

وصحح المفعول من نحو عدا ❁ واعلل ان لم تتحر الاجودا

تصحیح کن مفعول را از مثل عدی یعنی اللام واوی که بر فعل مکسور العین نباشد چون معدو واز عدی و بعضی اعلال کرده و گفته اند معدی و تصحیح اولی است چنانچه مصنف باو اشاره کرده بانیقول که واعلل ای یعنی اعلال کن اگر قصد نداشته باشی اجود را این اگر معتل یاء باشد واجبست اعلال او چون مرمی و تصحیح اگر واوی بوزن فعل مکسور العین باشد واجبست اعلال چون مرضی از رضی و تصحیح کم است چون مرضو

كذاك ذا الوجهين جا الفعول من ❁ ذي الواو لام جمع او فرد يعن

ترکیب کذا متعلق بجا و لام جمع حال از الواو و فرد عطف بر جمع یعن نعت فرد یعنی آمده است فعول همچنین صاحب دو وجه حال کون که واوی باشد در حال کون که واو لام الفعل باشد خواه لام جمع باشد خواه لام فرد که ظاهر شود بدانکه هرگاه بنا نهاده اسم بوزن مفعول پس اگر مفعول جمع باشد ولام او واو باشد جایز است در او تصحیح و اعلال مثل عتی و دلی در جمع عصا و دلو و ابو در جمع اب و اعلال در جمع اجود است و اگر مفرد باشد جایز است در او دو وجه مذکور و تصحیح اجود است مثل عتو و عتی

وشاع نحو نیم في نوم ❁ ونحو نیام شذوذه نمي

شایع است مثل نیم در نوم و مثل نیام بشذوذ منسوب است یعنی هرگاه بوده باشد فعل بضم فاء و تشدید عین جمع چیزی که عین او واو باشد جایز است تصحیح و اعلال و اگر بیفتاد لام او الف باشد مثل جول در جمع صایم صوم وقوام و اعلال شاذ است چون نیام

ذو اللين فاتا في افتعال ابدلا ❁ وشذ في ذي الهمز نحو ائتكلا

هرگاه بنا نهاده افتعال و فروع او از کلمه که فا او حرف لین باشد بدل کرده میشود آن حرف لین بتاء چون اتصال واتسل ومتسل که اصل ایشان اوتصال و اوتسل و موتسل بوده و شاذ است این ابدال در صاحب همزه یعنی هرگاه حرف لین مبدل از همزه باشد جایز نیست تبدیل او بتاء چون ایتکل که در اصل ائتکل بوده است اکل قلب کرده اند همزه را بیا ایتکل شد و جایز نیست تبدیل این یا بتاء و شاذ است مثل اتزر

طا تا افتعال رد اثر مطبق ❁ في ادان وازدد وادكر دالا بقي

رد کرده میشود تاء باب افتعال بطا هرگاه در عقب حرفی از حروف اطباق که آن صاد و ضاد و طا و ظاست باشد مثل اصطبر و اضطجع و اطلع و اظطلم که در اصل اصتبر و اضتجع و اطتلع و اظتلم بوده اند بدل آورده اند از تاء افتعال طا و اگر واقع شود تاء افتعال بعد از دال و زا و ذال قلب کرده میشود تا بدال چون اداان و ازدد و ادکر که در اصل ادتان و ازتدد و اذتکر بوده اند تا را بدل کرده اند بدال و دال را در دال ادغام کرده اند

فصل

فا امر او مضارع من کوعد ❁ احذف وفي کعدة ذاك اطرد

هرگاه فعل ماضی معتل الفا باشد چون وعد واجبست حذف فا در امر و مضارع و مصدر که عدة باشد یعنی بالتا باشد چون عد و یعد و عدة پس اگر فعل متعدد باشد حذف جایز نیست چون وعد و حذف همزه افعل مستمر است در مضارع و دو بنای وصف که اسم فاعل و اسم مفعول است چون یکرم و مکرِم و مکرَم که در اصل یؤکرم و مؤکرم بوده اند حذف کرده شده است

وحذف همز افعل استمر في ❁ مضارع وبنیتي متصف

ظلت وظلت في ظللت استعملا ❁ وقرن في اقررن وقرن نقلا

اول مثلین محرکین في کلمة ❁ ادغم لا کمثل صفف

ادغام کن اول مثلین را که متحرک باشند و در یک کلمه باشند در ثانی بشرطی که در صدر کلمه نباشند چون ددن و بیان عایب ... آمد و شرط آنکه نبوده باشد آن کلمه اسمی که بر وزن فعل باشد بضم فا و فتح عین چون صفف و نه بوزن فعل بضم فا و ضم عین چون ذلل و نه بوزن فعل بکسر فا و فتح عین مثل کلل و نه بر وزن فعل بفتحتین چون لبب و نبوده باشد اول مثلین متصل بمدغم چون جسس بضم فا و فتح عین مشدده و حرکت ثانی مثلین عارضه

وذلل وکلل ولبب ❁ ولا کجسس ولا کاخصص ابي

ولا کهیلل وشذ في الل ❁ ونحوه فك بنقل فقبل

وَحَيِيَ افْكُكْ وَادَّغِمْ دُونَ حَذَرْ ۞ كَذَاكَ نَحْوُ تَتَجَلَّى وَاسْتَتَرْ

ادغام وفك ادغام جایز است در حیی بلا محذور ... مثل تتجلى واستتر ...

وَمَا بِتَاءَيْنِ ابْتُدِي قَدْ يُقْتَصَرْ ۞ فِيهِ عَلَى تَا كَتَبَيَّنُ الْعِبَرْ

کلمه که ابتدا کرده شده ... دو تا گاه بعد ... اقتصار کرده میشود ... احدی التائین ...

قوله تنزل الملائكة والروح فيها ...

وَفُكَّ حَيْثُ مُدْغَمٌ فِيهِ سَكَنْ ۞ لِكَوْنِهِ بِمُضْمَرِ الرَّفْعِ اقْتَرَنْ

هرگاه متصل شود ... ضمیر مرفوع ساکن کرده میشود ... واجب است ... فك ادغام چون حللت وحللنا وحللن ...

نَحْوُ حَلَلْتُ مَا حَلَلْتَهُ وَفِي ۞ جَزْمٍ وَشِبْهِ الْجَزْمِ تَخْيِيرٌ قُفِي

وَفُكَّ أَفْعِلْ فِي التَّعَجُّبِ الْتُزِمْ ۞ وَالْتُزِمَ الْإِدْغَامُ أَيْضًا فِي هَلُمّ

فك ادغام در افعل در تعجب التزام کرده شده است والتزام کرده شده است ادغام در هلم ... ذکر کرد امر مضاعف جایز است ... اجیب بزید ... هلم که التزام کرده شده در او ادغام

وَمَا بِجَمْعِهِ عُنِيتُ قَدْ كَمَلْ ۞ نَظْمًا عَلَى جُلِّ الْمُهِمَّاتِ اشْتَمَلْ

أَحْصَى مِنَ الْكَافِيَةِ الْخُلَاصَهْ ۞ كَمَا اقْتَضَى غِنًى بِلَا خَصَاصَهْ

فَأَحْمَدُ اللهَ مُصَلِّيًا عَلَى ۞ مُحَمَّدٍ خَيْرِ نَبِيٍّ أُرْسِلَا

وَآلِهِ الْغُرِّ الْكِرَامِ الْبَرَرَهْ ۞ وَصَحْبِهِ الْمُنْتَخَبِينَ الْخِيَرَهْ

قد تم هذه الرساله فی یوم الثامن والعشرین من شهر المظفر من شهور سنة ١٣٢ على يد اقل خلق الله ... القادر الاعلم

محمد صادق

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين وصلى الله على محمد وآله الطاهرين وعترته المطهرين اما بعد فاعلم ان علم العروض ميزان الشعر يعرف بها صحيحه من منزحفه وهو مبنى على اسباب واوتاد وفواصل والسبب سببان خفيف وهو حرف متحرك بعده ساكن مثل من وعن وثقيل متحركان مثل لم وبم والوتد وتدان مجموع وهو حرفان متحركان آخرهما ساكن ومفروق وهو حرفان متحركان ... والفاصلة ... ثلثة احرف متحركات بعدهن حرف ساكن مثل رجعا وذهبا والكبرى ... اربعة احرف مثل رجعتا ... في التقطيع الا اللفظ ... لا يعتبر الواو والياء ويعتبر الالف التي بعد اللام وان لم يقع في الخط ... متحرك واستعمل من البحر خمسة عشر الطويل والمديد والبسيط والوافر والكامل والهزج والرجز والرمل والسريع والمنسرح والخفيف والمضارع والمقتضب والمجتث والمتقارب فالطويل اصله فعولن مفاعيلن اربع ...

[illegible]